

Het
Natuurhistorisch

Natuurhistorisch Museum Rotterdam

jaarverslag 2017

Dit is het 31^e jaarverslag van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam, vastgesteld door het bestuur op 6 maart 2018.

Het
Natuurhistorisch

BSR
Bureau Stadsnatuur

Natuurhistorisch Museum Rotterdam
Westzeedijk 345 (Museumpark)
3015 AA Rotterdam

telefoon 010 4364222
info@hetnatuurhistorisch.nl
www.hetnatuurhistorisch.nl
www.bureaustadsnatuur.nl

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting: prestatieraster

1 Beleidsverantwoording

Algemeen
Bezoekers
Publieksactiviteiten
Communicatie
Educatie & Publieksbegeleiding
Collectie & Onderzoek
Gebouw, Bedrijfsvoering & Management
Bureau Stadsnatuur

2 Jaarrekening 2017

Balans per 31 december 2017
Winst- en verliesrekening 2017
Kasstroomoverzicht 2017
Toelichting op de balans en winst- en verliesrekening
Toelichting op de winst- en verliesrekening

3 Overige gegevens

Voorstel resultaatbestemming

4 Bijlagen

Besturen
Mensen
Schenkers
Publicaties
Projecten Bureau Stadsnatuur

Samenvatting: prestatieraster

I. Afrekenbare prestaties		
Prestaties (per jaar)	Jaarplan 2017	Verslag 2017
aantal wisselende tentoonstellingen	8	9
aantal uren openstelling	1950	2102

II. Niet afrekenbare indicatoren		
Presentaties (per jaar)	Jaarplan 2017	Verslag 2017
aantal extra publieksactiviteiten *	ng	20
aantal publicaties (van museummedewerkers)	ng	72
Kengetallen collectie		
aantal objecten	400.000	400.000
- waarvan op zaal	3.000	3.000
aantal verwervingen (in aanwinstenregister)	150	227
aantal afgestoten objecten	geen	geen
registratiegraad (digitaal, totaal)	70%	70%
registraties (digitaal, cumulatief)	279.000	280.490
registraties (digitaal, per jaar)	10.000	12.679
restauraties	n.v.t.	n.v.t.
geconserveerde losse aanwinsten	150	158
aantal verkregen bruiklenen	5	5 (wetenschappelijk) 7 (voor exposities)
aantal verleende bruiklenen	20	30
Kengetallen bezoekers		
aantal museumbezoekers	45.000	58.994
waarvan betalend	33.750	49.459
waarvan in schoolverband	3.500	4.779
Kengetallen (publieks)educatie		
deelnemers binnenschools PO (leerlingen)	ng	2.239
aantal groepen binnenschools PO	ng	106
docentcontacturen PO **	ng	424
deelnemers binnenschools VO (leerlingen)	ng	2.540
aantal groepen binnenschools VO	ng	114
docentcontacturen VO **	ng	456
deelnemers buitenschools PO ****	ng	6.650
contacturen buitenschools PO ***	ng	13.300

ng = niet gespecificeerd in Jaarplan 2017

* 'presentatie' = overige publieksactiviteiten in of buiten het museum (evenement, lezingenserie, vaste activiteit)

** = gemiddelde duur van een museumles is 2 uur, er zijn per les gemiddeld 2 docenten aanwezig

*** = aantal deelnemers x gemiddeld 2 uur

**** = aantal deelnemers aan kinderfeestjes, MJU, speurtochten & Jeugdvakantiepaspoort

1 Beleidsverantwoording

ALGEMEEN

Met bijna 59.000 bezoekers trok Het Natuurhistorisch in 2017 voor de tweede keer op rij 15% meer bezoekers dan het voorgaande jaar. Uit een steekproef bleek dat buitenlandse toeristen met 17% een belangrijke bezoekersgroep vormen. Die belangstelling uit het buitenland zou best eens te maken kunnen hebben met de golf aan internationale media-aandacht die het museum wist te trekken met twee aanwinsten in de expositie 'Dode dieren met een verhaal': de CERN-marmer en de Verslikvis. Het museum lijkt met die spraakmakende 'botsingen tussen mens en dier' nog steeds een breed publiek te bereiken.

Er waren in 2017 negen nieuwe wisseltentoonstellingen, waaronder 'Spreeuw Centraal' die met de prijswinnende foto's van Jasper Doest het leven van Rotterdamse stationsspreuwen in beeld bracht. 'Vlinders Volgen' bevatte een film die liet zien dat het schijnbaar willekeurig fladderen van vlinders wel degelijk richting heeft. Deze expositie konden we, samen met de Vlinderstichting, naadloos koppelen aan de aftrap van de landelijke Tuinvlindertelling. Dankzij een samenwerking met Gallery Untitled wisten we eindelijk de Rotterdamse illustrator Raoul Deleo te strikken om zijn 'Terra Ultima' serie in het museum te exposeren. Bijzonder was de spontane deelname aan internationale vrouwendag, op 8 maart, toen her en der in de tentoonstellingszalen tekstbordjes met foto's van en informatie over vrouwelijke natuurwetenschappers verschenen die bezoekers aan het denken zetten over de onderbelichte rol van vele vrouwen die groots wetenschappelijk werk hebben verricht.

De afdeling educatie zag een sterk toegenomen belangstelling voor museumlessen uit het voortgezet onderwijs. Deze verhoogde werkdruk kon dankzij een substantiële schenking van een anonieme weldoener opgelost worden met de aanstelling van een museumdocent.

De collectie werd verrijkt met een recordaantal van 227 (zowel kleine als omvangrijke) aanwinsten, waaronder bijzonderheden als skeletdelen van een wilde kat uit Zuid-Limburg en het ei van een van de laatste Nederlandse korhoenders. De stadsnatuurcollectie boekte een topstuk: het eksterne uit 'Het Ding' van Naum Gabo dat naast de Bijenkorf op de Coolsingel staat. De collectie niet-natuurhistorische voorwerpen werd uitgebreid met een schenking van de Vrienden van Het Natuurhistorisch: een onbekend olieverfschilderij 'Gezicht op Villa Dijkzigt' van de hand van Berend Wolter Weyers (1866-1949) dat een passende plaats kreeg in de Hoboken Salon van het museum.

Op onderzoeksgebied bracht 2017 een samenwerking met het Vlaams Instituut voor de Zee (VLIZ) waarbij een bijzondere vindplaats van zeezoogdierfossielen voor de kust van Zeebrugge wordt verkend. Dit leverde al puik fossielen op van walrussen en oerwalvissen. Onderzoekers van Het Natuurhistorisch beschreven in 2017 twee nieuwe soorten: een spin van Sardinië (*Nemesia asterix*) en een uitgestorven walvis van de bodem van de Westerschelde (*Scaldiporia vandokkumi*).

Bureau Stadsnatuur (bSR) kreeg vleugels in 2017 met het verschijnen van het tweetalige boek *Stadsnatuur Maken / Making Urban Nature*, geschreven door bSR-hoofd Niels de Zwarte en twee Rotterdamse architecten. Jarenlang werken in en adviseren over stadsnatuur leverde een zeer praktisch handboek op voor het integreren van broodnodige natuur in het ontwerp van gebouwen en stedelijke buitenruimten.

Ronduit negatief is de slechte staat van onderhoud van het museumgebouw, die in 2017 leidde tot ongekende lekkages waardoor zelfs een tentoonstellingszaal tijdelijk gesloten moest worden. De monumentale status van het museumgebouw blokkeerde de noodzakelijke snelle renovatie van het dak.

Dit jaarverslag is het 31^e dat door de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam is voortgebracht.

BEZOEKERS

In 2017 registreerde de museumkassa het recordaantal van 58.994 bezoekers in het gebouw Villa Dijkzigt. Dat is 8.055 (15,8%) meer dan in 2016 toen de teller op 31 december op 50.939 stopte. Daarmee is 2017 het tweede jaar op rij met een stijging van de bezoekersaantallen met ruim 15%.

Een opsplitsing van de aantallen laat het volgende zien:

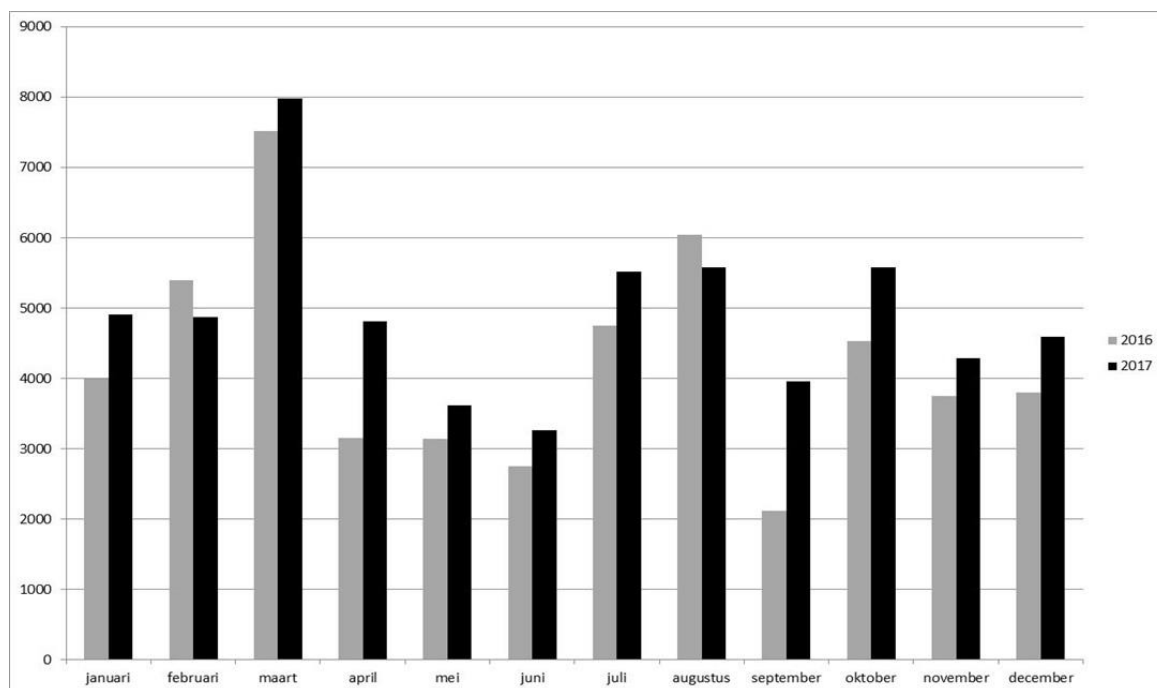
bezoekerscategorie	aantal	%
reguliere museumbezoekers	44.081	74,7
Museumnachtbezoekers	2.915	4,9
leerlingen PO (museumlessen voor 106 groepen)*	2.239	3,8
leerlingen VO (museumlessen voor 114 groepen)*	2.540	4,4
kinderen in feestjesverband (177 feestjes)	1.238	2,1
kinderen met een Jeugdvakantiepaspoort **	1.502	2,5
gebruikers/activiteiten Hoboken Salon ***	4.479	7,6
totaal	58.994	100%

* begeleide activiteiten; ** niet-betalende bezoekers; *** recepties, openingen, lezingen, filmvertoningen, deelnemers vergaderingen, conferenties, etc.

De stevige stijging van de bezoekersaantallen, ruim 15% meer dan in 2016, komt voor rekening van meer reguliere museumbezoekers, meer bezoekers van activiteiten in de Hoboken Salon van het museum, en meer leerlingen uit het Voortgezet Onderwijs. Het aantal kinderen dat het museum in schoolverband bezocht groeide voor het eerst in twee jaar, van 3604 in 2016 tot 4779 in 2017. De verhouding tussen reguliere museumbezoekers en bezoekers voor een specifieke activiteit (museumlessen, lezingen, conferenties, kinderfeestjes, museumnacht) bleef evenals in voorgaande jaren stabiel, met rond 75% reguliere bezoekers en 25% voor specifieke activiteiten.

Van de 44.081 reguliere museumbezoekers (5.947 meer dan in 2016) kochten 6.309 volwassenen (14,3% [14,7% in 2016]) een toegangskaartje voor het volle tarief. Het aantal bezoekers van 5-15 jaar dat met een kinderkartje binnenkwam bedroeg 3.130 (7,1% [7,6% in 2016]). Er kwamen 2007 studenten voor half-geld binnen, en 335 jongeren met een Cultuurkaart. In totaal profiteerden 718 bezoekers van het gereduceerde groepstarief. Alle andere reguliere bezoekers passeerden de kassa zonder te betalen of met een korting(skaart), bijvoorbeeld ter begeleiding van een schoolklas (759 docenten*) of kinderfeestje (338 ouders*), als kleuter (1.847*), met een RotterdamPas (9000 bezoekers, 20,4% [19,2% in 2016]) of met een Museumkaart (15.518 bezoekers, 35,2% [33,8% in 2016]). Houders van een Museumkaart en een Rotterdampas waren samen goed voor 41,5% van het totale aantal bezoekers in 2017. Van de regeling waarbij kinderen van 5-15 jaar op woensdag gratis toegang hebben, maakten 776 kinderen* gebruik (782 in 2016). De leeftijdscategorie 0-16 (kind) was goed voor 18.188 (30,8%) van het totale aantal bezoekers in het museumgebouw.

Het totaal aantal niet-betalende bezoekers was 9.535 (9.747 in 2016). (noot: * = geteld als niet-betalende bezoekers)

Aantallen bezoekers per maand in 2016 (grijze balken) en 2017 (zwarte balken).

De bezoekersaantallen schommelden in 2017 in tien van de twaalf maanden tussen de (bijna) 4.000 en 8.000, alleen mei en juni zaten daar onder met respectievelijk 3.600 en 3.200 bezoekers. Maart was mede dankzij de Museumnacht de recordmaand met bijna 8.000 bezoekers. In juli en augustus was het ook druk met in beide maanden ruim 5.500 bezoekers.

Openingsuren

Het aantal uren dat het museum in 2017 open was voor het publiek bedroeg 2.102. De reguliere openingstijden (dinsdag t/m zondag van 11:00 – 17:00 uur) zijn goed voor 1.870 uur. De rest (232 uur) heeft als bron de extra openingsuren voor scholen op maandagen en voor 11:00 uur op andere dagen, maandagopenstelling in de schoolvakanties en avondopenstellingen voor extra publieksactiviteiten.

Herkomst van de bezoekers

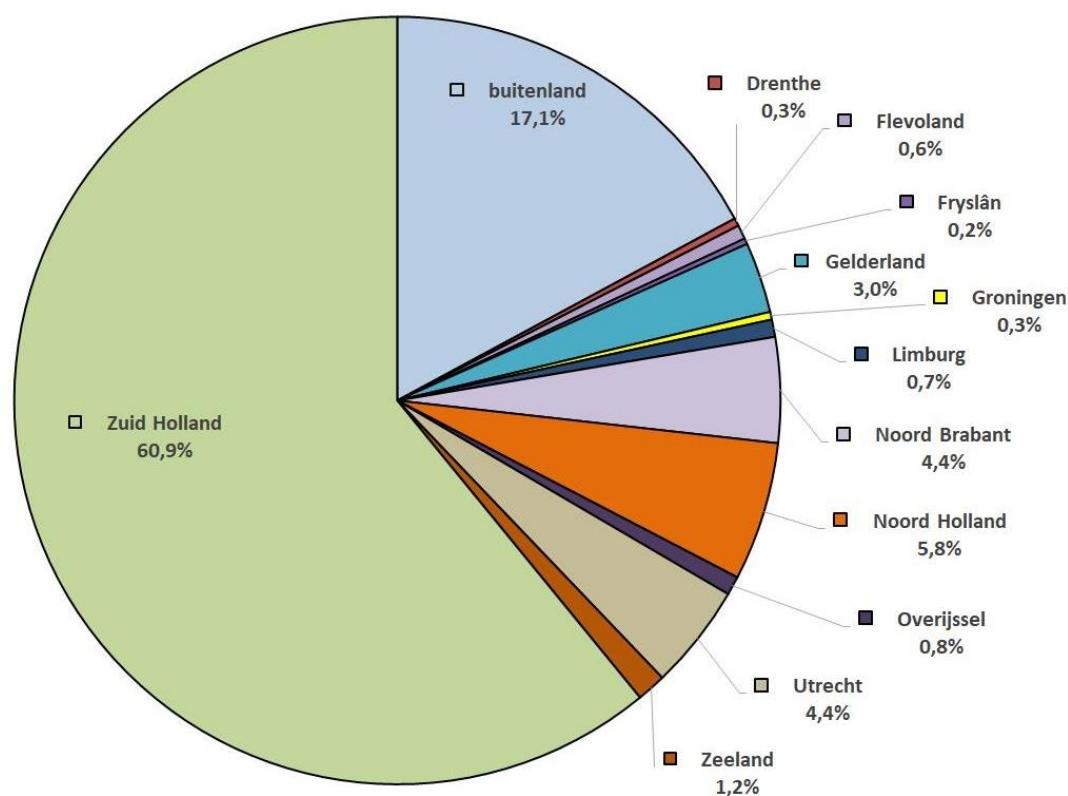
In 2017 is onderzoek gedaan naar de geografische herkomst van de reguliere museumbezoekers. Hiervoor zijn verspreid over het verslagjaar 4.534 postcodes verzameld van bezoekers tijdens de kassahandeling bij binnenkomst. De analyse van de postcodes laat zien dat 43% van de bezoekers uit Rotterdam en omliggende gemeenten komt. De rest is afkomstig uit overig Nederland (40%) of is buitenlandse toerist (17%). Zuid-Holland scoort als provincie logischerwijs het hoogst (61%), met Noord-Holland (5,8%) en Noord-Brabant (4%) en Utrecht (4%) op de tweede en gedeelde derde plaats. Bezoekers uit de vier noordelijke provincies (Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland) zijn schaars (samen 1,4%). Dat geldt ook voor Zeeuwen en Limburgers, met respectievelijk 1,2 en 0,7%. Toeristen kwamen uit 63 landen, met de meeste bezoekers uit België (14%), Duitsland (8,6%), het Verenigd Koninkrijk (5,4%) en Frankrijk (4,5%). In vergelijking met 2016 zagen we in 2017 meer buitenlandse toeristen (van 13 naar 17%), 7% minder bezoekers uit de gemeente Rotterdam en 4% meer

bezoekers uit de rest van Nederland. Het aandeel van bezoekers uit de gemeenten die Rotterdam omringen* bleef stabiel rond de 10%.

Herkomst van reguliere bezoekers van Het Natuurhistorisch in 2016 en 2017.

steekproef: bezoekers	publiek woonachtig in Rotterdam	publiek woonachtig in regio Rotterdam*	publiek woonachtig in overig Nederland	publiek woonachtig in het buitenland (toeristen)
2016 (n=5.384)	2.169 (40%)	590 (11%)	1.914 (36%)	711 (13%)
2017 (n=4.534)	1.503 (33%)	454 (10%)	1.800 (40%)	777 (17%)

* gemeenten Westvoorne, Hellevoetsluis, Bernisse, Brielle, Spijkenisse, Albrandswaard, Barendrecht, Ridderkerk, Krimpen aan den IJssel, Capelle aan den IJssel, Lansingerland, Schiedam, Vlaardingen, Maassluis

Herkomst van reguliere bezoekers van Het Natuurhistorisch in 2017, gebaseerd op een steekproef onder 4.534 personen.

PUBLIEKSACTIVITEITEN

Vaste tentoonstellingen

Dode Dieren met een Verhaal

De speciale Dode-Dieren-met-een-Verhaal-vitrine brengt sinds mei 2013 de beroemdste dode dieren uit de museumcollectie samen. Dit zijn bijvoorbeeld de Dominomus (die werd doodgeschoten omdat zij 23.000 dominostenen omgooide), de Tweede Kamermuis en de meeuw die in botsing kwam met een traumahelikopter (beter bekend als de Traumameeuw). In 2017 werd deze bijzondere tentoonstelling uitgebreid met de steenmarter die de deeltjesversneller van CERN lamlegde, een pantsermeerval die uit de keel van een 28-jarige (benauwde) Vlaardingier werd gevist, en een (verdwenen) moerasschildpad die na vier jaar in een wasdroger werd teruggevonden.

Biodiversiteit

soortenrijkdom in de collectie

Onder de titel 'Biodiversiteit' zijn de mooiste stukken uit onze collectie tentoongesteld. Deze vaste presentatie toont en gaat over biodiversiteit: de verscheidenheid aan alle levensvormen op aarde.

het Kabinet van dr A.B. van Deinse

De collectie van de Rotterdamse leraar biologie en walviskenner dr A.B. van Deinse (1885-1965), samengebracht in het zogenaamde 'Kabinet' onderging geen wijzigingen.

Ramon

het skelet van een Rotterdamse olifant

Het skelet van deze beroemde Aziatische olifant bleef te zien in zijn vaste verblijfplaats de Torenkamer. De ruimte kreeg een opknopbeurt.

Semipermanente tentoonstellingen

Pure Veerkracht

de stad is ook natuur

Deze tentoonstelling over natuur in stedelijke en industriële omgeving onderging geen ingrijpende veranderingen. Het aantal inzendingen van foto's ten behoeve van de projectie in het 'Panorama Stadsnatuur' groeide.

Uitslovers

opmerkelijke prestaties in het dierenrijk

In deze tentoonstelling staan diverse 'uitslovers' uit het dierenrijk bij elkaar, waaronder een aantal topstukken uit de collectie zoals de reusachtige snoek die zich verslikte in een te grote snoekbaars, de reconstructie van de schedel van 'Leviathan' de Peruaanse roofpotvis en de rechter onderkaakshelft van een bultrug (walvis) die werd opgevist uit de Noordzee.

Bewaren Natuurlijk

Waarom en vooral hoe natuurhistorische voorwerpen bewaard worden, is het onderwerp van de tentoonstelling 'Bewaren Natuurlijk'. Er is te zien op welke manieren een dode vogel bewaard kan worden, waarom sommige dieren in vloeistof geconserveerd worden, waarom fossielen niet uit elkaar vallen en hoe de schelpenverzameling bewaard wordt. Een korte film laat doorlopend zien hoe de preparateurs van het museum planten, vlinders, een vos en een bosmuis verwerken tot collectiestukken. Unieke archiefbeelden uit 1996 tonen het uitbenen van onze potvis op het strand van Kijkduin. Voor kinderen zijn er in 'Bewaren Natuurlijk' doe-activiteiten. De tentoonstelling is te zien in het Museumlokaal, de ruimte waar schoolklassen voor een museumles worden ontvangen.

Opgeraapt Opgevist Uitgehakt

fossielen uit Nederlandse bodem

'Opgeraapt Opgevist Uitgehakt' is een uniek overzicht van fossielen uit Nederlandse bodem. Deze semipermanente presentatie neemt de bezoeker mee in de tijd, van 500 miljoen jaar oud buizenzandsteen uit Drenthe, 67 miljoen jaar oude zee-egels uit het Limburgse Krijt tot de relatief jonge skeletdelen van mammoet, sabeltandtijger en beloega die uit de Noordzee zijn opgevist. Deze en andere prachtfossielen - topstukken uit Nederlandse museumcollecties en privéverzamelingen - geven een beeld van onze prehistorie dat nergens anders zo compleet te zien is.

Tijdelijke tentoonstellingen

t/m 13 augustus 2017

Het kuurtje, hoe lang nog?

mensen, bacteriën & antibiotica-resistentie

Sinds de ontdekking van antibiotica door Alexander Fleming in 1928 is 'het kuurtje' ingeburgerd als middel tegen infectieziekten. Helaas wordt dit geneesmiddel vaak onnodig voorgeschreven en foutief gebruikt. Schadelijke bacteriën worden daardoor resistent en infecties kunnen niet meer behandeld worden. De tentoonstelling 'Het kuurtje, hoe lang nog?' liet zien wat de gevolgen voor onze gezondheid(szorg) zijn en hoe inventieve wetenschappers en innovatieve farmaceutische bedrijven naar oplossingen zoeken. Bovendien werd getoond dat wijzelf antibiotica-resistentie ook te lijf kunnen gaan. Naast verhelderende diagrammen, antieke instrumenten en levende bacteriën werd de bezoeker van de tentoonstelling geconfronteerd met zijn of haar eigen al dan niet resistente bacteriën in de interactieve 'resistentiescanner'.

De tentoonstelling was een samenwerkingsproject tussen Het Natuurhistorisch en het naastgelegen Erasmus MC en werd mede mogelijk gemaakt door de Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen, het Europese onderzoeksproject DIAGORAS en Pfizer Nederland.

In 2017 werd de tentoonstelling verlengd van medio mei tot medio augustus. Hierdoor kon een bijzonder samenwerking plaatsvinden met de afdeling 'Lifestyle Transformation Design' van de Willem de Kooning Academie. Eerstejaars studenten beantwoordden de vraag 'Hoe kunnen we antibioticaresistentie stoppen?' en verbeeldden hun creatieve ideeën in een aantal magazines die in de expositie gepresenteerd werden.

t/m 19 maart 2017

Jan van der Kooi - Meestertekenaar

Orangs, Olifanten en Gorilla's

Jan van der Kooi (1957) tekent behalve landschappen, naakten en portretten ook dieren. Speciaal voor Het Natuurhistorisch selecteerde hij een serie van 18 dierentekeningen die hij onder de titel Orangs, Olifanten en Gorilla's exposeerde in de Van Roonzaal van het museum. Bijzonder daarbij waren schetsboeken en werkmappen met voorstudies die nooit eerder aan het grote publiek getoond werden.

t/m 19 februari 2017

De Nederlandsche Vogelkalender 2017

twalf illustraties van Theo Seesing

De heruitgave van het boek 'Nederlandsche Vogelen' van Nozeman en Sepp uit 1770-1829 was voor illustrator Theo Seesing aanleiding een reeks eigentijdse vogelplaten te maken. Hij richtte zich daarbij op een bepaalde eigenschap, het gedrag of op de specifieke naamgeving van een vogel. Zo ontstond een serie vreemde en minder vreemde vogels.

22 februari t/m 25 juni 2017

Van Teeffelen's Ornithologisch Handboek

vogeltekeningen van Els van Teeffelen

De Rotterdamse kunstenaar Els van Teeffelen selecteerde vogeltekeningen uit 'Van Teeffelen's Ornithologisch Handboek' voor een expositie in de Haverhorst Vestibule van het museum. Het ging om groepsportretten in inkt op papier (30x30 cm) van allerlei vogels die een knipoog vormen naar bestaande encyclopedische vogelboeken.

1 april t/m 25 juni 2017

Natuurfotografie in de Lage Landen

winnaars van de Groene Camera

De Groene Camera is dé fotoprijs voor natuurfotografen uit Nederland en België. De tentoonstelling liet de winnende foto's van 2017 zien, waaronder het portfolio van de natuurfotograaf van het jaar, de bekroonde foto van jongeren tot 18 jaar én de uitverkorenen van de tien speciale categorieën: vogels, zoogdieren (en andere gewervelden), insecten (en andere geleedpotigen), onderwaterfotografie, luchtfotografie, flora, landschappen, stadsnatuur, abstract en humor. Stuk voor stuk juweeltjes van foto's die samen een bijzonder beeld geven van de natuur in Nederland en België gezien door de (camera)lens van mensen met een superscherpe blik op dieren, planten en hun omgeving.

De Groene Camera 2017 is een initiatief van door PiXFACTORY en Natuurfoto Magazine. Bijna 500 deelnemers stuurden 6000 beelden in. Onder juryvoorzitterschap van Jan Vermeer selecteerden Martin Kers, Marijke Kodden, Kees Moeliker, David Pattyn en Rollin Verlinde de winnaars. Ook de tentoonstelling in Het Natuurhistorisch werd gesponsord door SIGMA Benelux (hoofdsponsor), CameraTools en CEWE.

1 juli t/m 3 september 2017

Vlinders Volgen

gefilmd door Rogier Maaskant

Wat voor ons een prachtig schouwspel is, is voor vlinders een bittere strijd. In hun korte leven - meestal maar een paar dagen - moeten ze een vrouwtje voor zich zien te winnen. Hun grillig en schijnbaar willekeurig gefladder blijkt wel degelijk richting te hebben. Rogier Maaskant filmde vlinders in de tuin, met zijn telefoon. Vertraagd afgespeeld zien we met hoeveel gratie het bont zandoogje, de citroenvlinder en het groot koolwitje zich door de lucht verplaatsen. Het ballet van subtiele achtervolgingen en (schijn)bewegingen waarmee zij hun rivalen proberen voor te blijven, toont een wereld die te snel is voor het menselijk oog. Tegelijkertijd laten de beelden ook zien wat een worsteling dat eigenlijk is: het zware lijf zakt na iedere vleugelslag weer terug naar de aarde. Misschien is het rupsenbestaan - kalm, soms bijna roerloos - zo gek nog niet.

Vlinders Volgen was op 4 augustus 2017, in samenwerking met de Vlinderstichting, het decor van de aftrap van de Landelijke Tuinvlindertelling.

8 juli t/m 20 augustus 2017

Vruchten, dieren, planten en schoenen

potloodtekeningen van Jeroen Pomp

Deze zomerexpositie in de Haverhorst Vestibule werd samen met Galerie Herenplaats en schoenenwinkel Mascolori georganiseerd. Het betrof kleurige potloodtekeningen van Jeroen Pomp die Mascolori heeft gebruikt voor een flamboyant en veelzijdig schoenontwerp. Ze werden samen met de schoenen geëxposeerd.

Jeroen Pomp (1985) heeft enorm veel thema's in zijn hoofd. Zijn kleurige tekeningen worden daarom gekenmerkt door een grote diversiteit aan onderwerpen en het papier is van onder tot boven vol getekend. Vruchten, dieren, bloemen en planten, stadsgezichten, wegen en auto's zijn schijnbaar losjes op het blad neergezet, maar in vogelvluchtperspectief weeft Jeroen zijn fantasiewereld aan elkaar tot een wervelend geheel. De drang om alles compleet te maken komt voort uit zijn autisme.

26 augustus t/m 8 oktober 2017

Beesten in Diergaarde Blijdorp

tekeningen van Emma Hazenak

Sinds 2014 tekent Emma Hazenak dieren in Diergaarde Blijdorp. Grappige, mooie of irritante opmerkingen die ze tijdens het tekenen van diergaardebezoekers krijgt, schrijft ze erbij. Samen met een stripverhaal dat Emma over olifanten, zebra's, Blijdorpbezoekers en haarzelf maakte, ontstaat een boeiend beeld van beesten en mensen in de diergaarde. De miniatuurtekeningen waren te zien in de Haverhorst Vestibule.

vanaf 26 augustus 2017 (t/m 4 maart 2018)

Spreeuw Centraal

kijken door de lens van Jasper Doest

Ze stappen er onbevreesd rond tussen treinreizigers, voeden zich met croissantkruimels en vinden er beschutting. Hun gezang zorgt alleen al door de imitaties van vertrekkende treinen voor vrolijkheid op de perrons. Rotterdam Centraal is het middelpunt in het leven van de spreeuw. In de tentoonstelling 'Spreeuw Centraal' stond het leven van Rotterdamse perronspreeuwen centraal. De prachtige fotoserie waarmee Jasper Doest in 2016 de Zilveren Camera won, vormde de ruggengraat van de expositie. Daarnaast waren de oudst bewaard gebleven Rotterdamse spreeuw (uit 1892), een stokoude ooit sprekende spreeuw op sterk

water en spectaculaire beelden van spreeuwenzwormen te zien. 'Spreeuw Centraal' bood een unieke inkijk in het leven van een alledaagse stadsvogel.

In het kader van het Weekend van de Wetenschap werden rond deze tentoonstelling extra publieksactiviteiten georganiseerd.

vanaf 16 september 2017 (t/m 7 januari 2018)

Raoul Deleo - Terra Ultima

de ontdekking van een onbekend continent

Al meer dan tien jaar is illustrator Raoul Deleo bezig met het in kaart brengen van een nog onbeschreven continent. Als een ontdekkingsreiziger dringt hij steeds dieper het ongerepte gebied binnen en doet hij al tekenend verslag van de diersoorten die hij daar tegenkomt. Ze luisteren naar namen die biologen als muziek in de oren klinken (*Phoenicopterus cervocephalus*, *Octopossum leucostolum*, *Libellula lagiformosa*) en hun uiterlijk is even raadselachtig als mooi. Het continent en de voortdurend groeiende collectie tekeningen en objecten dragen de naam 'Terra Ultima'. Tot ergernis van wetenschappers en andere liefhebbers van het onontdekte houdt Deleo de geografische locatie van het continent zorgvuldig geheim. Niemand reist met hem mee. Hij deelt zijn ontdekkingen uitsluitend middels publicaties en lezingen. Hij lichtte een nooit eerder vertoond tipje van de sluier op in de Van Roonzaal.

De tentoonstelling Terra Ultima werd georganiseerd in samenwerking met Gallery untitled, Rotterdam.

21 oktober t/m 10 december 2017

Dode dieren komen tot leven

werk van ArtEZ-studenten

Tweede- en derdejaars studenten van de illustratieafdeling van ArtEZ Zwolle bliezen de fameuze 'Dode-Dieren-meteen-verhaal' uit de collectie van Het Natuurhistorisch nieuw leven in. Ze verbeeldden aan de hand van de beschrijvingen van het museum de overlijdensgeschiedenis van talloze dieren in woord en beeld, en bedachten ook nieuwe gevallen van noodlottige 'botsingen'. Museumbezoekers konden zodoende kennismaken met een kuiken dat dol is op wijn en met eenzame aap Aard die bezwijkt onder het hem aangemeten kunstgebit.

Onder begeleiding van docent illustratie Tammo Schuringa deden de volgende ArtEZ-studenten mee aan dit project: Daniëlle Balk, Lydia van de Beek, Roos van Bommel, Lenny ten Brinke, Elisa Calamita, Kimberley Fidom, Frank Gerrits, Micha Huigen, Rachel Knepper, Joris Moore, Lisa Nguyen, Noëlle Overeem, Marloes Roskam, Anouk Stouten, Ellis Tolsma, Hugo Troost en Niels Verbunt.

vanaf 16 december 2017 (t/m 25 februari 2018)

Taxidermie voor beginners

illustraties van Anna June van Duijn

Anna June van Duijn (1994) raakte op marktplaats.nl gefascineerd door het aanbod van opgezette dieren - van indrukwekkende levensecht lijkende dieren tot treurige misbaksels. Zij vroeg zich af wie zich met het opzetten van dieren bezig houdt en waarom. Daarom zette ze haar angst voor bloed en horror opzij, stortte ze zich in de wereld van de taxidermie en prepareerde daarbij zelf(s) een vliegende hond. Tijdens dit afstudeeronderzoek aan

Hogeschool voor de Kunsten Utrecht veranderde haar beeld van de taxidermist als creepy kluizenaar in die van een sociaal dier en maakte ze tekeningen die dit proces illustreren. Feit en fictie lopen daarbij door elkaar.

Andere publieksactiviteiten

elke zaterdagmiddag

Inlooprondeleiding

De gratis inlooprondeleiding door het museum werd dit verslagjaar uitgebreid naar een wekelijkse rondleiding. Hiervoor zijn inmiddels drie vrijwilligers (onder wie een junior-honoraire conservator) en de directeur actief. Elke week op zaterdag om 13:30 uur neemt de rondleider jong en oud mee door de tentoonstellingszalen, vertelt verhalen en beantwoordt brandende vragen over de rijke museumcollectie.

elke eerste zondag van de maand

Zondagmiddag@HetNatuurhistorisch

Ook in dit verslagjaar programmeerde het museum bijna elke eerste zondagmiddag van de maand een informele, korte lezing of presentatie. De setting is de Hoboken Salon, met onderwerpen die net zo divers zijn als de sprekers, met soms een aansluitende wandeling in de omgeving of een rondleiding door het museum. In 2017 waren de onderwerpen en sprekers:

5 februari 2017: Reinier Spreen - Monument voor de quagga

5 maart 2017: Martien Frijs, Machiel Bosch & Clemens Driessen - Faunabeheer, geluidshinder, safari-joggen en schietbeleid

2 april 2017: Annelies Verbon - Het Kuurtje, hoe lang nog?

7 mei 2017: Mart Smit - Natuurfotograaf van het jaar

4 juni 2017: Ferry van Jaarsveld - Prepareren ontleed (met demonstratie)

2 juli 2017: Niels de Zwarte - Stadsnatuur Maken

6 augustus 2017: Garry Bakker - Wat doet die vogel in de la?

3 september 2017: Kees Moeliker - 'Verkoold maar niet verloren': hoe de CERN-marter het tot dood-dier-met-een-verhaal schopte

8 oktober 2017: Koos Dijksterhuis - De onbekommerde spreekw

5 november 2017: Peter Lina - Vleermuizen... een gevaar voor de volksgezondheid?

3 december 2017: Monique de Vrijer - Dieren die de museumcollectie nét niet haalden, gelukkig...?

elke eerste woensdagmiddag van de maand

Het Natuurspreekuur

Het Natuurspreekuur wordt een steeds bekender fenomeen bij bezoekers van alle leeftijden. Ook in 2017 heeft de conservator elke eerste woensdag van de maand vondsten van bezoekers gedetermineerd en talloze vragen beantwoord. Vrijwel alle spreekuren waren goed gevuld met bezoek en meegebrachte vondsten, waaronder veel fossielen van mammoeten en andere ijstijdzoogdieren van de stranden van Hoek van Holland en Maasvlakte 2. Bijzonder was het stuk kies van een bosolifant, door kinderen gevonden op een strandje aan het IJsselmeer.

4 maart 2017

Museumnacht 010

Het Natuurhistorisch is een infectiebron van bizarre kennis. Met de Resistentiescanner, de AntibiotiCAR, de Tyfusquiz en de Pillenbar was dat in de Museumnacht niet anders. Centraal stond 'Het kuurtje, hoe lang nog?', een tentoonstelling over antibioticaresistentie. Met de hand in de unieke resistentiescanner werd getest hoe resistent je bent. Of zijn het toch de bacteriën die resistent worden? De dokter van het Erasmus MC legde na afloop van de scan uit hoe het zit met die miljoenen krioelende bacteriën op je hand en in je lichaam. Daarna konden bezoekers gelijk door naar de Pillenbar voor een kuurtje. Buiten stond de AntibiotiCAR, een rondrijdende tentoonstelling van Museum Boerhaave over antibiotica en antibioticaresistentie. Daar deed men met een Virtual Reality Bril onderzoek naar de inhoud van petrischaaltjes en bekeek men bacteriën door de microscoop. In de enige echte Tyfusquiz werd kennis van infectieziekten en andere biohazards getest. Is het platje een SOA? Maakte tuberculose meer of minder dan een miljard slachtoffers? Is snot een dode bacteriebrij? Voor de winnaars - meedogenloos geselecteerd met de mondkapje-op-mondkapje-af methode - waren er passende prijzen: een parasitaire worm uit de maag van een bruinvis. Er kwamen 2.915 nachtelijke bezoekers naar Het Natuurhistorisch.

3-9 april 2017

Nationale Museumweek

In de Nationale Museumweek pronkte Het Natuurhistorisch met een echte Rotterdamse walvis. In 1929 werd bij de aanleg van de (oude) Bijenkorf in het centrum van de stad een compleet schouderblad van een Groenlandse walvis gevonden. Dit gigantische bot is een getuige van de bloeiende Nederlandse walvisvaart in de zeventiende eeuw. Schepen voeren toen naar de noordelijke zeeën om walvissen te jagen. De dikke speklaag werd verwerkt tot walvistraan, een veelzijdige olie. Botafval van een Rotterdamse traankokerij is nu een museumstuk. Het schouderblad is om nog een reden bijzonder: het komt uit de collectie van de walviskenner A.B. van Deirse die de vondstomstandigheden in zijn krullerige handschrift op het bot schreef.

Speciaal voor kinderen was er de walvisseurtocht 'Whale Watchen in Het Natuurhistorisch'.

twee series colleges, in voor- en najaar

MuseumJeugdUniversiteit

Deelname aan de landelijke MuseumJeugdUniversiteit werd in 2017 voortgezet met twee series van vier colleges. Kinderen van 8-12 jaar kregen daarbij colleges van onderzoekers en

experts die aansprekende wetenschappelijke onderwerpen op een luchtige maar serieuze manier behandelen. Bij beide series colleges werd het maximaal aantal inschrijvingen van 50 kinderen per collegereeks bereikt, en kwamen er 342 kinderen naar het museum, verdeeld over de acht colleges. De volgende wetenschappers gaven een college: 19 februari, ir. Garry Bakker: 'Wat doet die vogel in de la?'; 19 maart, Pepijn Kamminga, MSc: 'Wel eens een haai binnenstebuiten gekeerd?'; 16 april, Remie Bakker: 'De sabeltandtijger is terug! Toch?'; 21 mei, Margot Schel, MSc: 'Zijn grotere hersenen altijd beter?'; 17 september, Reinier Spreen: 'Kan er van een dier nog maar één bestaan?'; 15 oktober, Klaas Post: 'Zeg walvis, is dat nou handig zo groot zijn?'; 19 november, dr. Richard Zegers: 'Kan een eye-poke kwaad?'; 17 december, dr. Barbara Gravendeel: 'Overleeft DNA?'.

20-21 mei 2017 'Fête de la Nature'

Twee stadsnatuurexcursies

Tijdens het 'Fête de la Nature' leidden ecologen van Bureau Stadsnatuur twee natuurexcursies. Op 20 mei werd er samen met de Rotterdamse Florawerkgroep gezocht naar wilde planten in de directe omgeving van het museum, en op 21 mei ging een groep belangstellenden met twee stadsecologen, uitgerust met batdetectors, in het Schiebroekse Park op zoek naar vleermuizen.

5 juni 2017

Dead Duck Day

Dit jaar was het de 22^e keer dat de wilde eend (*Anas platyrhynchos*) werd herdacht die zich op 5 juni 1995 doodvloog tegen de glazen gevel van het museum en vervolgens de geschiedenis inging als 'het eerste geval van homoseksuele necrofilie' bij die vogelsoort. De korte openluchtceremonie vond plaats onder het Dead Duck Gedenkteken op de glazen gevel van het museum, dat de plaats en toedracht van dit dramatische voorval markeert en beschrijft. Behalve het herdenken van de dramatische dood van de eend, vraagt Dead Duck Day aandacht voor de miljarden andere vogels die jaarlijks wereldwijd tegen glazen gebouwen om het leven komen. Dit jaar waren de hoogtepunten (1) de presentatie van het tweede gedocumenteerde geval van homoseksuele necrofilie bij de wilde eend - waarbij een door een hond doodgebeten woerd in Capelle a/d IJssel was betrokken, (2) de voordracht van de speciale Dead Duck Day Message door Henk Wolf die een meerkoet in zijn oog kreeg en daarover het boek 'Een meerkoet in mijn oog' schreef, en (3) het optreden van de Moldavische dichter Dumitru Crudu, poet-in-residence van het 48^e Poetry International Festival Rotterdam.

1 oktober 2017 (in het kader van de Week van de Biologie)

Determinatiedag Fossiele Strandvondsen

Deze dag was een buitenkans om fossiele tanden, kiezen en botten, fossiele schelpen en stenen- en benen artefacten op naam te laten brengen, want zoveel specialisten waren zelden bijeen in Het Natuurhistorisch: uit eigen huis waren dat Dick Mol, Bram Langeveld en Sander Schouten, aangevuld met de externe deskundigen Luc Amkreutz (Rijksmuseum van Oudheden), Eric Mulder (Natura Docet Wonderryck Twente), Marcel Niekus (Stichting STONE Steentijd Onderzoek Nederland) en Bert van der Valk (Deltares). Behalve determineren, gaven de kenners in een aantal korte presentaties tips en trucs voor het vinden en herkennen van fossielen.

7 en 8 oktober 2017

Weekend van de Wetenschap: 'Spreeuw Centraal'

Het Weekend van de Wetenschap stond in Het Natuurhistorisch ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Spreeuw Centraal' in het teken van de spreeuw, met op 7 oktober speciaal voor Vrienden van Het Natuurhistorisch een heuse spreeuwensafari naar het Rotterdamse Centraal Station, en op 8 oktober een lezing over de spreeuw door bioloog, schrijver en spreeuwenkenner Koos Dijksterhuis.

8 november 2017

7th Hoboken Lecture

Meer dan 200 toehoorders bezochten de zevende Hoboken Lecture door professor Dame Jane Francis, directeur van British Antarctic Survey. We waren te gast in het Auditorium van onze burens, de Kunsthal. De lezing werd ingeleid met muziek uit Haydn's 'Hoboken Verzeichnis' uitgevoerd door het Codarts Agathe Ensemble. Professor Jaap Sinninghe Damsté (NIOZ) leidde de spreekster en haar onderwerp in. Hij benadrukte daarbij hoe belangrijk het is om in het huidige klimaatonderzoek ook naar het verleden te kijken. In haar lezing 'From Greenhouse to Icehouse', presenteerde professor Jane Francis een helder en uitdagend overzicht van de geschiedenis en toekomst van het klimaat van Antarctica, grotendeels gebaseerd op fossiele planten en stuifmeel die ze zelf onder barre omstandigheden verzamelde. Na vragen en antwoorden, gemodereerd door Martijn van Calmthout (de Volkskrant), overhandigde de gastheer van de avond, Kees Moeliker, de spreekster het traditionele blijk van waardering: een afgietsel van de allereerste hyena-coproliet (een 30.000 jaar oude fossiele keutel) die uit de Noordzee werd opgevist. De Britse ambassadeur, Peter Wilson CMG, sloot het sprekersprogramma af.

De Hoboken Lecture wordt georganiseerd in samenwerking met British Council, de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en Codarts. De Volkskrant is mediapartner en het Erasmus MC de vaste sponsor.

Deelname aan andere evenementen

8 maart 2017: Internationale Vrouwendag

Vrouwen in de Natuurwetenschap

Ter gelegenheid van internationale vrouwendag verschenen her en der in de tentoonstellingszalen van het museum tekstbordjes met foto's van en informatie over vrouwelijke natuurwetenschappers, onder wie Johanna Westerdijk, Mary Anning, Racel Carson, Lynn Margulis en Amalie Dietrich. Deze spontane actie van stagiair Eva Langstraat zette bezoekers aan het denken over de onderbelichte rol van vele vrouwen die in de loop van de wereldgeschiedenis groots wetenschappelijk werk hebben verricht.

30 april 2017

Pop-up Wetenschap

Student diergeneeskunde Liza Mulder popte op in de Hoboken Salon van het museum en vertelde met kennis en passie hoe je intelligentie bij dieren kunt meten.

7 mei 2017

Rotterdam Urban Trail

De tweede editie van de Rotterdam Urban Trail heeft meer dan 3.700 lopers van de binnenstad doen genieten. Het gloednieuwe parcours van circa 12 km bevatte twintig bijzondere locaties verspreid door de stad, waaronder het Oogziekenhuis, Miniworld, Groot Handelsgebouw, Brouwerij Noordt en Het Natuurhistorisch, waar men in grote drommen onder het potvisskelet door draafde. De 3.700 hardlopers werden niet als museumbezoekers meegeteld.

6-14 mei 2017

Nationale Vogelweek

Op 14 mei startte er vanuit Het Natuurhistorisch twee 'eendenjachten' met museumdirecteur en 'eendenman' Kees Moeliker. Hij nam bezoekers mee naar de parken die het museum omringen, op zoek naar maffe soepeenden, schuwe krakeenden en ander waterwild dat zich mogelijk zelfs te buiten kon gaan aan groepsverkrachtingen en ander opmerkelijk gedrag. Succes was bij deze stadswandeling verzekerd, want als de eenden zich buiten niet zouden vertonen, had Kees binnen in het museum een prachtcollectie binnen handbereik. Zover kwam het niet. Eenden van diverse pluimage werkten buiten perfect mee.

4 - 6 augustus

Tuinvlindertelling 2017

Op 4 augustus 2017 vond de aftrap van de landelijke Tuinvlindertelling plaats in Het Natuurhistorisch. De vertoning van de korte film 'Vlinders Volgen' van Rogier Maaskant markeerde de start van twee dagen vlindertellen. Daarnaast vertelden Amsterdamse en Rotterdamse stadsecologen en de vlinderkenners van de Vlinderstichting over de stand van zaken in vlinderland. De derby tussen 010 en 020 werd gewonnen door Amsterdam met 45 getelde tuinen en 246 vlinders. In Rotterdam telde men in 35 tuinen 186 vlinders. In overeenstemming met de landelijk uitslag was de Atalanta in Rotterdam de meest getelde vlinder. Eerder stond deze vlinder nog op de derde plaats in de Rotterdamse top 10. Verder viel op dat de Citroenvlinder met een bijzondere opmars bezig is in de Maasstad.

26 augustus 2017

Europese Nacht van de Vleermuis

Vleermuisspecialisten van Bureau Stadsnatuur gaven zoals ieder jaar een gratis vleermuisexcursie in het Kralingse Bos. Er werd zowel met handdetectors als automatische batdetectors gedemonstreerd. Er bleken geen soorten gemist te zijn: alles wat de automatische detectors hadden opgenomen, was ook direct door de ecologen in het veld opgemerkt. Er was weer grote belangstelling voor de excursie.

10-11 september 2017

Rotterdam Uitdagen

Het Natuurhistorisch wist bij de aftrap van het nieuwe culturele seizoen op het Schouwburgplein de aandacht te trekken met de enige echte Spreeuwenkaraoke, waarbij

bezoekers hun (vogel)zangtalenten konden laten horen. Hiermee werd promotie voor de expositie Spreeuw Centraal gemaakt.

12 oktober 2017

Wildlife Filmfestival Rotterdam (WFFR)

Het Natuurhistorisch participeerde in de derde editie van het Wildlife Filmfestival, met de exclusieve voorvertoning van de openingsfilm 'Arjan's Big Year'. In aanwezigheid van de filmproducent en de hoofdrolspeler verzamelde de Nederlandse natuurspers zich in de Hoboken Salon van het museum. Men genoot van het docudrama over de Nederlandse vogelaar Arjan Dwarshuis die in 2016 rond de wereld trok om zoveel mogelijk vogelsoorten te zien en dat wereldrecord ook brak.

8 december 2017

Debatnacht 2017 - Het Rattendebat

In samenwerking met Arminius, het debatcentrum dat ook in december 2017 weer de jaarlijkse debatnacht organiseerde, presenteerde Het Natuurhistorisch het rattendebat. Centraal stond de vraag of de Maasstad beter Ratterdam zou kunnen heten. Naast rattenhaters bleken er ook Rotterdammers te zijn die de rat in een ander daglicht stellen. Erwin Kompanje (ethicus Erasmus MC, zoöloog Het Natuurhistorisch), Kevin van Eikeren (PvdA-Rotterdam) en Miriam Maas (Centrum voor Zoönosen, RIVM) discussieerden over het wel en wee van ratten en mensen, onder leiding van Inge Janse.

COMMUNICATIE

Publicaties

Van het museummagazine *Straatgras* verscheen jaargang 29 met twee nummers en in totaal 64 pagina's. Van de digitale nieuwsbrief '*Het Natuurhistorisch Nieuws*' verschenen de nummers 13 t/m 18 in januari, maart, april, juli, september en december. Er verschenen in 2017 geen eigen boekpublicaties van het museum. Bijdragen van museummedewerkers aan andere (boek)publicaties staan in de bijlage.

Het wetenschappelijke online journal *Deinsea* publiceerde in het verslagjaar zeven artikelen:

Van der Hoven, B. & Kompanje, E.J.O. 2017 - Rudolph the red nosed reindeer had a low stress tolerance and suffered from stress induced psychogenic fever. A reply to Crooks *et al.* 2017 - DEINSEA 17: 43 - 45 [gepubliceerd 24 december 2017]

Crooks, N., Marriott, C.E., Clifforth, H.R., Ahmed, Z.A., Xhikola, A., Penny, S.G. & Pernetta, A.P. 2017 - Rudolph the red nosed reindeer had a very bioluminescent nose. A reply to van der Hoven *et al.* 2012 - DEINSEA 17: 39 - 42 [gepubliceerd 18 december 2017]

Reumer, J.W.F., Mens, T.H. & Post, K. 2017 - New finds of giant raptorial sperm whale teeth (Cetacea, Physeteroidea) from the Westerschelde Estuary (province of Zeeland, the Netherlands) - DEINSEA 17: 32 - 38 [gepubliceerd 23 augustus 2017]

Scager, D.J., Ahrens, H.-J., Dieleman, F.E., van den Hoek Ostende, L.W., de Vos, J. & Reumer, J.W.F. 2017 - The Kor & Bot collection revisited, with a biostratigraphic interpretation of the Early Pleistocene Oosterschelde Fauna (Oosterschelde Estuary, the Netherlands) - DEINSEA 17: 16 - 31 [gepubliceerd 16 juli 2017]

Kinze, C.Ch. & Kompanje, E.J.O. 2017 - Eaten and forgotten: a record of conjoined twin harbour porpoises *Phocoena phocoena* from 1891 (Mammalia, Cetacea) - DEINSEA 17: 14 - 15 [gepubliceerd 15 juli 2017]

Kompanje, E.J.O., 2017 - Intraspongious disc herniation (Schmorl's node) and chronic spondylodiscitis in harbour porpoises *Phocoena phocoena* (Mammalia, Cetacea) - DEINSEA 17: 6 - 13 [gepubliceerd 21 juni 2017]

Kompanje, E.J.O., Camphuysen, C.J. & Leopold, M.F., 2017 - The first case of conjoined twin harbour porpoises *Phocoena phocoena* (Mammalia, Cetacea) - DEINSEA 17: 1 - 5 [gepubliceerd 7 juni 2017]

Internet

De website van het museum (www.hetnatuurhistorisch.nl) had in dit verslagjaar 265.317 bezoekers (gemiddeld 726 per dag), waarvan 168.174 unieke (2016: 180.860 en 117.398). Het totaal aantal pagina's dat bezocht werd, is ongeveer 2.565.600.

In 2017 werden de website aangepast aan het gebruik op mobiele apparaten.

Sociale media

In dit verslagjaar werd er ook weer getwitterd over het wel en wee van het museum (@HetNatuurhist) en Bureau Stadsnatuur (@stadsnatuur) en werd de Facebookpagina (<http://www.facebook.com/hetnatuurhistorisch>) van het museum vaker voor promotionele doeleinden ingezet. Aan het eind van het verslagjaar had @HetNatuurhist 7.220 (2016: 7000) en @stadsnatuur 4.250 volgers (2016: 4000). Onze Facebookpagina had eind 2017 2100 (2016: 1800) 'likes' en kreeg positieve reacties.

Promotie

Met columns, lezingen en colleges van museummedewerkers werd Het Natuurhistorisch actief gepromoot. Kees Moeliker schreef de rubriek 'Beest' voor NRC Handelsblad en bleef tweemaandelijks mini-college's over lokale fauna geven bij de talkshow Rotterdam Late Night in Worm. Hij sprak onder andere in de Centrale Bibliotheek Rotterdam (voorlezen in het kader van Nationale Voorleesweek), op het jaarcongres Stad & Natuur Almere (over Rotterdamse stadsnatuur), op Poetry International (VPRO-academy), en bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Rotterdamse Volksuniversiteit (volkscollege 'Verrassende Rotterdamse stadsnatuur'). Bijzonder was de Groeneveldlezing 'Wildernis, zombienatuur en de glorie van natuur in de stad' die hij samen met Jelle Reumer gaf bij gelegenheid van het winnen van die prijs voor 'hun gezamenlijk werk in het Natuurhistorisch Museum Rotterdam'. Conservator Bram Langeveld sprak over fossielen van Maasvlakte 2 voor de Erasmuskring (partners van de hoogleraren van de Erasmus Universiteit), op de Zoogdierdag van de Zoogdierverseniging, voor de Actieve Praktijk Archeologie Nederland (APAN) en voor Werkgroep Fossielen Wageningen. Hij begeleidde fossielenexcursies op het strand van Maasvlakte 2 voor de Belgische Vereniging voor Paleontologie, de Nederlands-Belgische Schildpadden Vereniging (NBSV) en de Geologische Vereniging IJsselmeer.

Medewerkers van Bureau Stadsnatuur vertegenwoordigden het museum ook veelvuldig met lezingen, als dagvoorzitter, bij excursies en met optredens (zie hiervoor het hoofdstuk Bureau Stadsnatuur).

Een bijzondere manier van promotie viel samen met de viering van de 50ste verjaardag van Koning Willem-Alexander. Ter gelegenheid daarvan was in het Koninklijk Paleis Amsterdam een tentoonstelling van voorwerpen te zien die het leven in Nederland in de afgelopen 50 jaar in beeld brachten. Enkele objecten werden door de Koning zelf beschikbaar gesteld, de rest door musea en particulieren. De Dominomus werd geselecteerd voor deze tentoonstelling. Het Natuurhistorisch werkte natuurlijk graag mee aan deze Koninklijke bruikleen. Ons topstuk verliet daardoor een maand lang haar vaste plek in het museum. De transgene Stier Herman uit Naturalis was het enige andere natuurhistorische collectiestuk dat in deze bijzondere tentoonstelling te zien was. De Dominomus prijkte naast de trouwjurk van Koningin Maxima.

Ter promotie van de tentoonstelling 'Dode dieren met een verhaal' werd een serie prentbriefkaarten en koelkastmagneten van deze topstukken uit de museumcollectie geproduceerd en aan het assortiment van de Museumwinkel toegevoegd. Bij de tentoonstelling 'Raoul Deleo - Terra Ultima' verscheen een affiche.

Publiciteit

De tentoonstellingen, overige activiteiten en ander nieuws van het museum werden naar buiten gecommuniceerd in 12 persberichten (2016: 13) en 26 nieuwsitems (2016: 8) op de website www.hetnatuurhistorisch.nl. Er was ruime aandacht in de media voor de activiteiten van Het Natuurhistorisch en Bureau Stadsnatuur. Hoogtepunt was de internationale media-aandacht die het museum wist te trekken met twee aanwinsten in de expositie Dode-dieren-meteen-verhaal (de Verslikvis en de CERN-marter). Museumdirecteur Kees Moeliker werd hierover in Der Spiegel geïnterviewd. Opmerkelijk en prettig was ook de golf aan internationale publiciteit die een publicatie in Deinsea trok, over een unieke in Nederlandse wateren opgeviste Siamese bruinvistweeling. Het onderzoek dat het Vlaams Instituut voor de Zee samen met Het Natuurhistorisch doet aan fossielen van oerwalvissen en walrussen voor de kust van Zeebrugge trok ook veel aandacht van de media. Conservator Bram Langeveld vertelde er over op 23 augustus in De Nieuws BV (Radio 1) en op 2 september in het jeugdprogramma ZappLive (NPO 3). De Kennis van Nu (NTR, NPO2) besteedde op 26 april ruim aandacht aan de unieke fossiele walvissen van de bodem van de Westerschelde met honorair conservator Klaas Post. 'Lifestyle for Pets', een internetplatform gericht op jonge huisdierbezitters, maakte een vijfdelige serie over de wilde voorouders van onze huidige huisdieren. Hiervoor bezochten ze in elke aflevering Het Natuurhistorisch waarbij conservator Bram Langeveld deskundig commentaar gaf.

EDUCATIE & PUBLIEKSBEGELEIDING

Onderwijs

In 2017 bezochten 106 basisschoolklassen het museum voor een museumles. In totaal kregen hiermee 2.239 leerlingen en 476 begeleiders een museale uitbreiding op het natuuronderwijs op school (2016: 107 klassen, 2.374 leerlingen en 423 begeleiders). Vanuit het voortgezet onderwijs kregen 114 groepen een museumles of rondleiding. Deze groepen bestonden samen uit 2.540 leerlingen en 283 begeleiders (2016: 1.230 leerlingen en 107 begeleiders). Uit deze stijging blijkt dat het voortgezet onderwijs Het Natuurhistorisch ook steeds beter weet te vinden. Scholen die eenmaal geweest zijn, komen vaak het volgende schooljaar weer terug met grote groepen leerlingen. Door de aanstelling van een museumdocent op de afdeling, zijn

dit soort aanvragen ook beter in te plannen. Een effect van de tijdelijke beperkte opening van Naturalis valt ook niet uit te sluiten.

Er werden in 2017 geen nieuwe lessen aan het aanbod toegevoegd. Wel werden alle lessen van het basisonderwijs geactualiseerd en vormgegeven in de huisstijl. Het aanbod bleef bestaan uit elf verschillende lessen en rondleidingen voor het voortgezet onderwijs en veertien lessen voor diverse niveaus van het basisonderwijs, waaronder elf lessen van het museum zelf, twee ('Ketelbinkie' en 'Dieren Verzamelen') die in samenwerking met de SKVR zijn opgezet en één die gegeven wordt in het kader van de lessenreeks van het Wetenschapsknooppunt.

Ook kwamen dit jaar diverse groepen voortgezet onderwijs met leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond naar het museum, om kennis te maken met de Nederlandse taal en ter introductie.

Kinderfeestjes

Aan kinderfeestjes namen dit jaar 1.238 kinderen en 338 begeleiders deel, verspreid over 177 feestjes (2016: 1.436 kinderen, 419 ouders/verzorgers en 214 feestjes). Zij kwamen hierdoor op een speelse manier in aanraking met het museum en de collectie. Het aanbod aan feestjes bleef gelijk en bestond uit vier feestjes in verschillende leeftijdscategorieën, waarbij het Jungle-avontuur (68 keer) het vaakst afgenomen werd, gevolgd door het Potvispartijtje (54), het Onderzoekspeest (32) en het Onderwaterfeest (23). De poule met begeleiders van kinderfeestjes bestond dit jaar uit negen personen.

Jeugdvakantiepaspoort

In de zomervakantie konden kinderen met het zogenaamde Jeugdvakantiepaspoort en andere jonge bezoekers een speurtocht doen met de titel 'Erin en Eruit'. Door het maken van de opdrachten op de poster ontdekten ze welke snavel voor welk eten geschikt is, wat een voedselketen is, hoe verschillende dieren eten, hoe het spijsverteringsstelsel van een duif eruitziet en ook hoe de poep van verschillende eters te herkennen is. Er was een versie beschikbaar voor kinderen van 4 t/m 6 jaar en een voor kinderen vanaf 7 jaar.

Er kwamen 1.502 kinderen en 552 begeleiders met een vakantiepaspoort naar het museum voor deze speurtocht (2016: 1.387 kinderen en 497 begeleiders). Daarnaast deden nog 710 kinderen van buiten de regio (zonder paspoort) de speurtocht (2016: 431 kinderen).

Speurtochten

Ook de drie vaste speurtochten werden dit jaar weer regelmatig afgenomen bij de balie. Met de speurtocht 'Een kijkje achter de schermen' voor kinderen van 7 t/m 14 jaar ontdekten de kinderen hoe het museum collectiestukken bewaart en waarom dat gedaan wordt. Deze speurtocht werd door 1.019 kinderen (2016: 912 kinderen) gedaan.

De jongere kinderen ontdekten met 'Ik zie, ik zie wat jij niet ziet...!' verschillende dieren met leuke weetjes in het museum. Er waren 1.131 kinderen (2016: 1.089 kinderen) die de speurtocht deden. Met de 'Pettentocht' werden kinderen gericht door de tentoonstelling Pure Veerkracht gestuurd en ontdekten zo interessante feitjes over stadsnatuur. Deze speurtocht werd door 166 kinderen (2016: 176) gedaan.

Speciale educatieve activiteiten

In het tweede deel van de kerstvakantie (januari 2017) deden nog 213 kinderen de speurtocht waarmee ze met het boekje 'Wie redt Huma's kerstfeest?' op zoek gingen naar allerlei onderdelen om er een mooi kerstfeest van te maken met de dieren.

Tijdens de voorjaarsvakantie konden kinderen komen luisteren naar het verhaal van

'De Reuzenkrocodil' van Roald Dahl, dat in een speciaal met krokodillen gedecoreerde Hoboken Salon werd voorgelezen.

In de meivakantie gingen kinderen in een workshop aan de slag om een voorwerp uit de natuur te bewaren voor later. Onder begeleiding van twee kunstenaars goten de kinderen veren, schelpen en andere materialen in hars en konden zij hun kunstwerkjes na een week drogen ophalen in het museum.

In de herfstvakantie was het thema griezelen, hetgeen aansloot op het thema van de kinderboekenweek. Kinderen konden met een zoekkaart op pad door het museum en ontdekten zo allerlei spannende dieren en leuke weetjes. De zoekkaart werd door 250 kinderen gedaan.

Tijdens de landelijke stakingsdag van docenten op 12 december was er een speciale actie met gratis toegang voor kinderen en extra rondleidingen.

In het eerste deel van de kerstvakantie (december 2017) werd er voorgelezen uit het boek 'Hugo, een vreselijk eng beest?' van Mia Nilsson. Omgeven door krokodil Hugo en allerlei andere dieren uit het boek hoorden de kinderen hoe Hugo op zoek gaat naar vrienden in het bos.

Het totale aantal kinderen dat 'buitenschools' deelnam aan een workshop, speurtocht of lezing was 5.412 (2016: 4.713).

Overige rondleidingen

Ook voor bedrijven, verenigingen en familiegroepen werden dit verslagjaar speciale rondleidingen gegeven, bijvoorbeeld door het depot of rond een bepaald thema. Hiervoor kwamen 15 groepen naar het museum.

Ook de taalactiviteit, een boekje voor volwassenen die de Nederlandse taal leren, werd dit jaar geactualiseerd en aangeboden. Hiermee gaan taalleerders gericht door het museum en zijn door de opdrachten bezig met lezen, schrijven en spreken.

Audiotour

In 2017 werden de gratis verstrekte audiotours geactualiseerd en werden te beluisteren teksten toegevoegd in de tentoonstellingen Uitslovers en Pure Veerkracht. De tour Biodiversiteit bleef beschikbaar voor volwassenen in het Nederlands en Engels. Ook de kindertour bleef in trek, mede door het fossielenpakket als prijs dat ook dit jaar werd verloot onder de hoogste scores van de deelnemers aan de bijbehorende quiz.

Samenwerking 'Leren doe je samen'

In 2017 werd het eerste deel van het tweejarig landelijke project 'Leren doe je samen' afgesloten. Bij dit project, ter bevordering van wetenschapsonderwijs in het basisonderwijs, waren educatieve afdelingen van dertien natuurhistorische instellingen uit heel Nederland betrokken. In 2017 werd voor het eerst de Maand van het Meekijken georganiseerd, waarbij in de maand mei educatief medewerkers bij diverse collega-instellingen meekeken bij een museumles. Ook werden musea gekoppeld voor de ontwikkeling van een pilotles om het onderzoekend leren vaker terug te laten komen in de museumlessen. Met partner Naturalis heeft Het Natuurhistorisch de les 'Hap, Slik, Weg' aangepast en een pilot gedraaid met onderzoekende werkvormen. Vice versa is er bij Naturalis een les over giftige dieren ontwikkeld. Verder werden in 2017 de richtlijnen voor een onderzoekende museumles geschreven, en werd een boekje ontwikkeld waarin onderzoekende werkvormen van alle deelnemende instellingen zijn gebundeld. Daarnaast is Leren doe je samen een samenwerking aangegaan met de pabo van hogeschool Windesheim Almere. In teams van twee à drie studenten werkten derdejaarsstudenten aan educatieve producten voor LDJS-musea, waarbij

ook een projectgroep bij Het Natuurhistorisch aan de slag ging. Op de NIBI-conferentie voor docenten van het basisonderwijs in november, werden het project en de museumlessen van de diverse instellingen onder de aandacht gebracht.

Educatieve bruiklenen

In totaal waren er 25 bruiklenen van collectiemateriaal ten behoeve van educatie, televisieopnamen of tentoonstellingen. Diverse natuurhistorische objecten werden uitgeleend aan onder andere Dordrechts Museum, ReconCollege, Stichting Trias, RTV-Rijnmond, BOOR, Maritiem Museum Rotterdam, Openluchtschool de Recon, VLIZ, Natuurmuseum Fryslân, Koninklijke Verzamelingen, Vogelklas Karel Schot, Basisschool De Krabbenkooi, Vrijeschool Rotterdam, Maatschap The New Raw, Boekhandel Van Genneep, Museum Schokland, Van Stigt Thans Assurantiën, Gallery Untitled, St. Josephschool, VPRO en enige particulieren.

COLLECTIE & ONDERZOEK

Aanwinsten

In het aanwinstenboek werden 227 (2016: 210) aanwinsten geregistreerd. Een aanwinst kan uit slechts een object bestaan of vele monsters omvatten. Belangrijke grote aanwinsten in 2017 zijn: 2.370 fossiele zoogdierresten uit een zandwinning bij Raalte van J.G. Brewer, 29.218 monsters schelpen van H.H.M. Vermeij, 3.409 Paeleartische snuitkevers (Curculionidea) van W.J. Veldkamp en enkele honderden monsters schelpen van W. de Roo-Burger.

Onder de vele losse aanwinsten bevond zich een aantal opmerkelijke en/of zeldzame vondsten, zoals: grijze zwemkrabben (*Liocarcinus vernalis*) van het strand van Noordwijk (E. van der Niet, NMR 993700001433 en B.W. & T.J. Langeveld, NMR 993700001438), levend angespoelde gedoornde hartschelpen (*Acanthocardia echinata*) van Hoek van Holland (B. Herschberg, NMR 993000089226), twee verdrongen reeën (*Capreolus capreolus*) uit Zuidland (Dierenambulance Zuid-Holland Zuid, NMR 999000003513), een afgietsel van een onderkaak van een monniksrob (*Monachus monachus*) van de Zandmotor (K. Post, NMR 999100014004), een driedradige meun (*Gaidropsarus vulgaris*) uit de Noordzee (K. Tanis, NMR 997900001810), een kies van een reuzenhert (*Megaloceros giganteus*) met vegetatieresten erin (K. van der Kraan, NMR 999100013942), een geëlektrocuteerde steenmarter (*Martes foina*) uit Groningen (H. Klok, NMR 999000003518), een opperarmbeenfragment van een reuzenalk (*Pinguinus impennis*) van de Zandmotor (P.B. Wiesenhaan, NMR 998900005211), skeletdelen van een wilde kat (*Felis silvestris*) uit Zuid-Limburg (Zoogdiervereniging, NMR 999000003525), een ei van een korhoen (*Lyrurus tetrix*) van de Sallandse Heuvelrug (B. Gravendeel, NMR 998900005165) en een verlaten ei van een slechtvalk (*Falco peregrinus*) van de Koningshavenbrug, beter bekend als 'De Hef' in Rotterdam (O. van Velthuizen, NMR 998900005213), een bever (*Castor fiber*) uit Simonshaven (B. van Bergeijk, NMR 999000003570), een aalscholverschedel (*Phalacrocorax carbo*) in muskusratval (G. Timmermans, NMR 998900005236), twee ruwe haaien (*Galeorhinus galeus*) uit de Oosterschelde (P. Scherpenisse, NMR 997900001814) en een gladde kiezelkrab (*Ebalia tumefacta*) uit de Grevelingen (M. Otten, aanwinstnummer 17-182).

De Vogelklas Karel Schot en de Dierenambulance Zuid-Holland Zuid bleven belangrijke bronnen van aanwinsten. Nieuw was de Egelopvang Zuid-Holland Zuid in Papendrecht, waar we een groot monster egels (*Erinaceus europaeus*) van kregen (aanwinstnummer 17-122). Dankzij de Vogelklas vinden bijzondere en minder bijzondere elementen van de stadsavifauna hun weg naar Het Natuurhistorisch, waaronder een bokje (*Lymnocryptes minimus*) van de Ringdijk (NMR 998900005098), een jonge slechtvalk (*Falco*

peregrinus) van het Erasmus MC (NMR 998900005268) en een noordse stormvogel (*Fulmarus glacialis*) van de Merseyweg in de Botlek (NMR 998900005174). De Dierenambulance is alert op dode stadsvossen en stadssteenmarters en bracht in 2017 onder andere een vos uit Capelle aan den IJssel (NMR 999000003515) en een van de N209 ter hoogte van Rotterdam The Hague Airport (NMR 999000003547), een steenmarter van de Dordtsestraatweg (NMR 999000003548) maar ook een bever uit Bernisse (aanwinstnummer 17-125). Andere stadsecologische aanwinsten betreffen een kruisbek (*Loxia curvirostra*) uit Schiedam (P. & J. Verheul, NMR 99890005232), een knorrepos (*Micropogonias undulatus*) uit de Botlek (P. de Man, NMR 997900001815), drie baardmannen (*Panurus biarmicus*) uit Ridderkerk (N. Godijn, NMR 998900005860-62) en het eksternest (*Pica pica*) uit 'Het Ding' - het kunstwerk van Naum Gabo dat naast de Bijenkorf op de Coolsingel staat (C.W. Moeliker & B.W. Langeveld, NMR 998900005289).

Aanwinsten van niet-natuurhistorische voorwerpen zijn schaars en ook geen verzamelingspunt, maar in 2017 werd het museum verblijd met een schenking van de Vrienden van Het Natuurhistorisch: een onbekend olieverfschilderij van het museumgebouw 'Gezicht op Villa Dijkzigt' van de hand van Berend Wolter Weyers (1866-1949). Het werk toont het karakteristieke neoclassicistische gebouw uit 1852 in een idyllische voorstelling van het Land van Hoboken, met pauwen, een fladderende duif en klassieke tempelzuilen. Het schilderij kreeg een passende plaats in de Hoboken Salon van het museum.

Collectiebeheer

Het vorig jaar in gebruik genomen depot voor vogelskeletten is dit jaar volledig operationeel geworden en herbergt nu 2.238 taxonomisch geordende en digitaal geregistreerde vogelskeletten en -schedels. De dit jaar door vrijwilligers van Het Natuurhistorisch geprepareerde vogelbalgen (74 ex.) zijn digitaal geregistreerd en volledig in de taxonomisch geordende collectie geïntegreerd. Hetzelfde geldt voor de dit jaar gebalgde zoogdieren (49 ex.). Er zijn dit jaar 3.147 vlinders digitaal geregistreerd en geïntegreerd in de collectie. Hetzelfde geldt voor 3.532 kevers, waarvan 3.398 uit de schenking van W.J. Veldkamp. Ook zijn er 2.598 monsters schelpen digitaal geregistreerd en in de collectie geïntegreerd, waarvan 828 schelpen uit de schenking van H.H.M. Vermeij. Van de dit jaar geschonken fossiele zoogdierresten uit een zandwinning bij Raalte door J.G. Brewer zijn 649 objecten digitaal geregistreerd. Ook is een begin gemaakt met het integreren van deze geregistreerde objecten in de taxonomisch geordende collectie. Van de in het vorige verslagjaar door K. Post geschonken fossiele zoogdierresten zijn dit jaar een verdere 413 objecten digitaal geregistreerd en in de collectie geïntegreerd.

In 2017 werd ook veel werk verzet aan de insectencollectie. Zo determineerde Frank van der Meer bijen en wespen (Hymenoptera, Aculeata) en Wim Klein graafwespen (Crabronidae). Linde Slikboer begon daarna aan de bijen (Hymenoptera, Aculeata, Apidae) en heeft inmiddels zo'n 200 Nederlandse Apidae op naam weten te brengen. Bart Coppens werkte aan de vlindercollectie en dan met name de nachtpauwogen, pijlstaarten en spinners (Lepidoptera, Bombycoidea). Astrid Peperkamp assisteerde honorair conservator Frans Sliker met het integreren van de geschonken collectie kevers van W.J. Veldkamp en de digitale registratie en het overprikken van de Oriëntaalse dagvlinders. Dit binnen het kader van een nieuwe indeling van de collectie Lepidoptera met het oog op een aanzienlijke toekomstige schenking.

In 2017 zijn dankzij enthousiaste inzet van vrijwilligers 49 (2016: 46) zoogdieren en 74 (2016: 37) vogels gebalgd. Daarnaast werden ook 4 zoogdieren en 21 vogels geskeletteerd. Dit betrof zowel aanwinsten uit 2017 als eerder in de vriezer gedeponeerde exemplaren.

Registratie

Aan het eind van 2017 waren 280.490 (2016: 267.811) NMR collectie-records in de (online voor iedereen toegankelijke) webdatabase opgenomen. Tevens waren er in deze online webdatabase 16.631 (2016: 16.037) aan records gekoppelde foto's en overige documenten te bekijken. Enkele duizenden schelpenfoto's zijn dit jaar vervangen door kwalitatief betere foto's.

In de collectiedatabase van het museum werden dit jaar 5.511 aanwinsten (uit 2017) geregistreerd. Daarnaast ging ook het met terugwerkende kracht digitaal registreren van de al bestaande NMR-collectie onverminderd door. In totaal omvatten de collectie-databases aan het eind van het verslagjaar 280.490 records (2016: 269.145), verdeeld over de volgende deelcollecties:

Fungi: 820 records (was 708*) – geen aanwinsten geregistreerd
 Planten: 11.984 records (was 11.595) – geen aanwinsten geregistreerd
 Mossen: 3.496 records (was 3.496) – geen aanwinsten geregistreerd
 Vlinders: 73.990 (was 70.843) – 1 aanwinst geregistreerd
 Kevers: 29.148 (was 25.616) – 3.404 aanwinsten geregistreerd
 Vliesvleugeligen: 36.561 (was 36.462) – geen aanwinsten geregistreerd
 Overige insecten **: 10.759 (was 10.734) – geen aanwinsten geregistreerd
 Spinnen, Mijten, Miljoenpoten, Duizendpoten: 1.675 records (was 1.504) – 2 aanwinsten geregistreerd
 Kreeftachtigen: 1.438 records (was 1.414) – 6 aanwinsten geregistreerd
 Overige (meest mariene) invertebraten: 803 records (was 771) – 3 aanwinsten geregistreerd
 Weekdieren (schelpen): 84.733 records (was 82.135) – 1.064 aanwinsten geregistreerd
 Reptielen en Amfibieën: 579 records (was 522) – 1 aanwinst geregistreerd
 Vogels: 5.243 records (was 4.908) – 249 aanwinsten geregistreerd
 Vissen: 1.522 records (was 1506) – 11 aanwinsten geregistreerd
 Zoogdieren - fossiel: 14.240 records (was 12.936) – 690 aanwinsten geregistreerd
 Zoogdieren - recent: 3.499 records (was 3371) – 80 aanwinsten geregistreerd

[* het opgegeven aantal in het jaarverslag 2016 (1.334) was door een digitale telfout helaas incorrect; ** libellen, vliegen, schietmotten, wantsen, sprinkhanen & krekels]

niet natuurhistorische collectie (kunst, parafernalia, vangmiddelen etc.): 248 records (was 239) – 1 aanwinst geregistreerd.

Er zijn in 2017 594 foto's en pdf's aan de op internet raadpleegbare collectiedatabase en aan de NMR schelpencollectiefoto-database toegevoegd, waarmee het totale aantal collectiegerelateerde mediatheekbestanden op 16.631 komt (2016: 16.037). De speciale NMR collectie-foto pagina's (uitsluitend schelpen, zie www.nmr-pics.nl) trokken 100.875 bezoekers (51.870 unieke) die goed waren voor 14.808.873 fotoviews (12.867.955 views in 2016). Deze schelpenwebsite wordt geroemd om zijn volledigheid en actuele taxonomie en wordt geraadpleegd door bezoekers uit meer dan 150 landen.

Onderzoek

Dr. Morten Tange Olsen (Natural History Museum of Denmark) bezocht Het Natuurhistorisch voor onderzoek aan DNA van fossiele zeehonden. Roofvogelonderzoekers Gertrude van den Elzen en Hanneke Sevink bestudeerden balgen van valken (Falconidae). Dr. Lorenzo Marchetti (Urweltmuseum GEOSKOP, Duitsland) bestudeerde diverse voetsporen uit het Trias van Winterswijk in de collectie, waaronder de lange sporen die tentoongesteld zijn in de

tentoonstelling 'Opgeraapt Opgevestig Uitgehakt'. PhD-student Kerri J. Smith (University of Texas at El Paso) bezocht de collectie om monsters te nemen van botten van gewone spitsnuitdolfijnen (*Mesoplodon bidens*) voor isotopenonderzoek. Kinie Esser (Archeoplan) gebruikte recente skeletten van dolfijnen om archeologisch materiaal op naam te brengen. Ellen van der Niet (Stichting Anemoon, Strandaanspoelsel Monitoring Project) en collega's bezochten de collectie schelpen en krabben om lastige soortgroepen beter te leren herkennen. Diego Álvarez-Lao, PhD (University of Oviedo, Spanje) deed uitgebreid metingen aan fossiele beenderen van runderen, met name steppewisenten (*Bison priscus*). Zoöarcheoloog Ben Gruwier vergeleek archeologisch materiaal met de collectie walvis- en vogelbotten. Evi Wubben (student Universiteit Utrecht) bestudeerde 109 zoogdierwervels van de oude Maasvlakte en bracht deze op naam in het kader van haar MSc Guided Research Internship. Marit Peters (student Universiteit Utrecht) deed onderzoek aan een fossiel fragment van een zeeschildpadschild uit de Westerschelde. Dr. Jan van der Made (Spanish National Research Council) deed metingen aan fossiele botten van reuzenherten. Sebastiaan de Vriend (University of Applied Sciences Leiden) en Sjors Heijboer (University of Applied Sciences Rotterdam) rondden hun onderzoekstage in Naturalis Biodiversity Center waarvoor zij 3D reconstructies maakten van schouderbladen van bruinvissen af; naast materiaal uit Naturalis betrokken zij ook zestien Rotterdamse bruinvisschouderbladen bij hun onderzoek.

Ook *citizen science* had een belangrijke rol, met name op paleontologisch vlak: er vonden zes bezoeken plaats van fossielenverzamelaars die vondsten van het strand van Maasvlakte 2 en de Zandmotor onder begeleiding van de conservator op naam brachten aan de hand van de collectie recente zoogdieren. Ook de fossielendeterminatiedagen op 18 februari en 1 oktober droegen daaraan bij.

Eigen werk van (junior) honorair conservatoren en (junior) honorair onderzoekers richtte zich op valdeurspinnen (A. Decae), waterkevers (B. van Vondel), fossiele zeezoogdieren (K. Post), pleistocene zoogdieren (D. Mol), stoottanden (J. van der Beek), kevers (A.J.A. Heetman), fossiele vissen (H. Diependaal, E. Meinema), vleermuizen (J. Mulder), cybertaxonomie (Y.S.D.M. de Jong) en Nederlandse pleistocene reptielen en amfibieën (S. Schouten). De conservator (B. Langeveld) continueerde zijn onderzoek aan de pleistocene avifauna van de Noordzee en publiceerde over de paleobotanie van een fossiel grondeekhoornnest uit Canada.

In 2017 werd een samenwerkingsproject tussen het Vlaams Instituut voor de Zee (VLIZ) en het Natuurhistorisch Museum Rotterdam opgezet. Gezamenlijk wordt de bijzondere fossielenvindplaats nabij de boei Scheur 10 voor de kust van Zeebrugge (Belgische Noordzee) verkend. Dit levert unieke fossielen op van walrussen en oerwalvissen. Honorair conservator Klaas Post, honorair onderzoeker Dick Mol en de conservator zijn nauw betrokken bij dit project. Een ander project is een samenwerking tussen de Universiteit van Amsterdam (Instituut voor Biodiversiteit en Ecosysteem Dynamica) en het NMR: aan de hand van fossiele pollenkorrels uit holtes in kiezen wordt het dieet van pleistocene herten en neushoorns van de Noordzeebodem ontrafeld. Dat project bevat ook een component *citizen science*: de fossiele kiezen komen grotendeels uit privéverzamelingen. Dankzij nauwe contacten met de Dierenambulance en Vogelklas Karel Schot kon de opmars van stadsvos en -steenmarter in Rotterdam verder gedocumenteerd worden. Al dergelijke aanwinsten werden onderzocht op maaginhoud en pathologie. Bureau Stadsnatuur inventariseerde stedelijke biodiversiteit in Leiden in het kader van 'Versterken ecologisch netwerk' en verzamelde daar onder andere het krulhaarplatvoetje *Platycheirus ambiguus*.

Onderzoekers van Het Natuurhistorisch beschreven in 2017 twee nieuwe soorten: een spin van Sardinië (*Nemesia asterix*, beschreven door Arthur Decae) en een uitgestorven walvis van de bodem van de Westerschelde (*Scaldiporia vandokkumi*, beschreven door Klaas Post).

Wetenschappelijke bruiklenen

Er werden diverse monsters uitgeleend voor wetenschappelijk onderzoek in binnen- en buitenland. Zo leende Naturalis Biodiversity Center een meervleermuis (*Myotis dasycneme*) op alcohol voor een analyse van de onderkaak en geschubde oesters (*Striostrea denticulata*) voor taxonomisch werk. Ook werden bijzondere mierensoorten aan Naturalis uitgeleend in het kader van voorbereidingen van een boek daarover. Een fossiele kies van een reuzenhert (*Megaloceros giganteus*) werd uitgeleend aan het Natural History Museum of Denmark voor analyse van aDNA. Het Erasmus Medisch Centrum leende een menselijke foetus voor onderzoek aan aangeboren afwijkingen met een CT-scanner. EIS Kenniscentrum Insecten leende onze zandhommels (*Bombus veteranus*) voor analyse van evt. nog aangehecht stuifmeel.

Er waren ook ingekomen wetenschappelijke bruiklenen. Zo leenden we fossiele vissen van het Natural History Museum (Londen), Muséum National d'Histoire Naturelle (Parijs) en het National Museum of Ireland (Dublin) en vossenbotten van het Yukon Palaeontology Program (Whitehorse).

GEBOUW, BEDRIJFSVOERING & BESTUUR

Huisvesting

De huisvestingssituatie in het hoofdgebouw veranderde niet in vergelijking met vorige verslagjaren. Het museum heeft de beschikking over het hoofdgebouw aan de Westzeedijk en een externe collectiedepotruimte aan de Robert Fruinstraat.

De in het verslag van 2016 gemelde afwateringsproblemen aan de Westzeedijk-beneden, waardoor bij hevige regenval hemelwater de kelder van het museum in stroomde, lijken opgelost.

Op 6 april veroorzaakte een kapotte elektriciteitskabel van Stedin onder de aanvoerweg naar het museum voor een grote stroomstoring. Hierdoor was het museum noodgedwongen de gehele dag gesloten voor publiek. Een voor die dag geplande zaalverhuur en het bezoek van drie schoolklassen konden, dankzij hulp van de Kunsthal en de vindingrijkheid van museummedewerkers, toch doorgaan.

In juli stortte een deel van het plafond in de Haverhorst Vestibule naar beneden. Omdat dit twee keer eerder is gebeurd, is besloten het gehele plafond te vervangen. Dit is gereedgekomen in oktober.

In het verslagjaar had het museum helaas ook weer te maken met de nodige lekkages bij zware regenval. In september moest de zojuist geopende tentoonstelling 'Spreeuw Centraal' een weekend lang dicht in verband met wateroverlast waarbij kortsluiting in de elektrische installatie dreigde te ontstaan. Ook op de zolderverdieping is regelmatig sprake geweest van lekkage; in de depots, maar met name in het kantoor van Bureau Stadsnatuur. Door de eigenaar van het gebouw (Gemeente Rotterdam/Stadsontwikkeling) is een plan voor herstel opgesteld en ingediend bij Bureau Monumenten & Cultuurhistorie. De goedkeuring daarvoor was in 2017 nog niet verleend en de gebreken bleven bestaan.

Vanwege de toegenomen bezoekersaantallen is in het verslagjaar een begin gemaakt met de planvorming voor een betere indeling van het entreegebied (balie en winkel) van het museum.

Veiligheid

In mei 2017 voltooide het voltallige betaalde personeel het museum met succes de BHV-cursus of de herhaling hiervan. In het laatste kwartaal van 2017 werden de gehele vluchtroute- en noodverlichtingsvoorzieningen vervangen en uitgebreid.

Hoboken Salon

In het jaar 2017 werden 2 (2016: 7) huwelijken of partnerschapsregistraties voltrokken en werd de Hoboken Salon 102 keer (2016: 77) verhuurd. Regelmatig terugkerende klanten zijn de gemeente Rotterdam, Erasmus MC, Inisi en Consilium.

Voor activiteiten van derden die in het verlengde liggen van de doelstellingen van het museum wordt de Hoboken Salon voor een vriendenprijs of gratis beschikbaar gesteld. In 2017 gebeurde dit tien keer, voor onder andere Naturalis, Vogelklas Karel Schot, de Werkgroep voor Tertiare en Kwartaire Geologie en de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren. Daarnaast fungeerde de salon voor het museum als ontvangstruimte voor Het Natuurspreekuur, de Zondagmiddag@ lezingen, de MuseumJeugdUniversiteit of andere groepsontvangsten, en werden er openingen en aansluitende recepties gehouden.

In het verslagjaar werd de Hoboken Salon voorzien van nieuwe audiovisuele apparatuur.

Online ticketing

Verkoop van de sinds 2016 ingevoerde e-tickets steeg van 185 (in 2016) naar 455 toegangskarten in 2017. Voor speciale activiteiten werden 136 e-tickets verkocht (154 in 2016).

Bestuur Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Het bestuur van de stichting heeft in 2017 in totaal vijfmaal vergaderd. Deze vergaderingen werden bijgewoond door de directeur en de adjunct-directeur. De volledige samenstelling van het bestuur wordt in de bijlage vermeld. In het verslagjaar traden drie bestuursleden statutair af. Voorzitter Patrick van Weel werd opgevolgd door Warner Roeters van Lennep. Secretaris Peter Milders gaf het stokje door aan Philippe König. Voor bestuurslid Janneke Verloop is opvolging in 2018 voorzien.

De stichting werkt sinds haar oprichting (in 1986) met het bestuur-model (een onbezoldigd bestuur en een bezoldigde directie). Dit model voldoet goed bij de uitvoering van het statutaire doel van de stichting (verzamelen, beheren, exposeren, educatie, voorlichting en onderzoek), de eenvoudige organisatiestructuur, het aantal medewerkers (18 in 2017 [14,86 fte]) en het aantal betrokken vrijwilligers (52 in 2017). Daarnaast werkt de stichting met een overzichtelijk budget en staat de museumorganisatie goed op de rails. Veel aandacht wordt besteed aan de samenstelling van het bestuur en de gewenste diversiteit van expertises en competenties binnen het bestuur. Richtsnoer daarbij is dat deze aanvullend zijn op de reeds in de organisatie aanwezige expertises en competenties. Gezien de aard en omvang van de organisatie acht het bestuur een bestuursreglement op dit moment niet nodig. Bij de uitvoering van zijn taken werkt het bestuur volgens de statuten, de wet en de Governance Code Cultuur.

Collectie Adviesraad (CAr)

De CAr vergaderde in 2017 niet. De taak van de CAr is om het stichtingsbestuur gevraagd en ongevraagd te adviseren over onderwerpen aangaande de collectie, met name waar verwerving en afstoting aan de orde is. Deze zaken waren niet aan de orde.

BUREAU STADSNATUUR

Bureau Stadsnatuur voerde in dit verslagjaar 171 projecten uit en haalde een ongekend hoge omzet. Mede daardoor is een extra medewerker aangenomen en is het team van stadsecologen gegroeid tot zeven personen. In de zomerperiode werden extra krachten ingehuurd worden om het vele werk gedaan te krijgen.

Het overgrote deel van de projecten vond plaats in de Randstad, zoals past bij bSR. De R in bSR staat in die zin steeds meer voor 'Randstad' dan voor 'Rotterdam'. De projecten werden uitgevoerd voor 63 verschillende opdrachtgevers, en varieerden van complexe projecten met honderden uren tijd waarbij het hele team betrokken was, tot eenvoudige ecologische quick scans of boominspecties die binnen twee dagen afgerond worden. Afgelopen jaar is opvallend veel vleermuisonderzoek uitgevoerd, en werd apparatuur aangeschaft voor elektrovisserij - een nieuwe tak van sport voor het bureau. Al het veldwerk werd verwerkt in de vele adviezen voor beheer, inrichting of ruimtelijke ontwikkelingen in het stedelijk gebied, in totaal in 28 bSR-rapporten en 90 bSR-notities.

Bijzondere projecten in 2017 zijn onder andere (1) het schrijven aan het 'Biodiversiteitsactieplan Leiden' waarin zowel abstract als concrete maatregelen voorgesteld zijn, (2) de afronding van de 'Pilot mozaïekmaaien in Rotterdam zuid' (waaronder onderzoek naar bijen) waaruit blijkt dat deze methodiek ideaal is voor verhogen van biodiversiteit, (3) 'Inventarisatie beschermde natuurwaarden bunkers Scheveningen' met advies over een recreatieve functie voor bunkers in relatie tot beschermde natuurwaarden, (4) het maken van maakaarten voor groenbeheerders om beschermde soorten te beschermen en (5) een uitgebreid 'Natuurmanagementplan haven Moerdijk' samen met een ander ecologisch adviesbureau. Onderzoeken werden met zoogdiervallen (life traps) gedaan maar ook meerdere keren met de nieuwste technieken van eDNA op basis van water- en bodemmonsters.

In 2017 is ook een *citizen science* project gestart getiteld 'Project Wildcamera Rotterdam', in samenwerking met Stadsbeheer van Gemeente Rotterdam, Wageningen Universiteit, Natuurpunt, Silvavir en de Zoogdiervereniging. Bij dit project inventariseren inwoners van Rotterdam zoogdieren in de eigen achtertuin met behulp van geavanceerde wildcamera's. Dit gebeurt via een uitgedachte proefopstelling waarbij dieren in de juiste positie gelokt worden naar een paaltje waaraan een blikje sardientjes als lokaas gespijkerd is. Dit levert een schat aan informatie op die bruikbaar is voor onderzoekers en beleidsmakers en bovendien bijdraagt bij aan de doelstelling van het museum om mensen zich te laten verbazen over de natuur in de stad. Dit project wordt voortgezet en afgesloten in 2018.

Ook werd weer tijd besteed aan de diverse meetnetten in verschillende steden (in 2017 werd gemeente Leiderdorp toegevoegd) en stadsparken. Deze leveren een schat aan informatie op wegens de systematische manier van dataverzameling, waardoor ook trends berekend kunnen worden. Hiermee kunnen vervolgens adviezen op maat geformuleerd worden om de biodiversiteit in het onderzochte gebied te verhogen of vast te houden. Naast alle veldwerk is ook veel tijd besteed aan juridisch werk, met name het aanvragen van veel ontheffingen in het kader van de Wet natuurbescherming. Een enkele keer werd daarbij ook geassisteerd door bSR bij een rechtszaken. Bijzonder nuttig was de begeleiding van de duurzaamheidsactie 'Gogreen 2017' van het Havenbedrijf Rotterdam, waarbij vele duindoorns aangeplant werden op een dijk gevolgd door een excursie naar de Vogelvallei in havengebied. Deelnemers waren medewerkers van allerlei bedrijven uit het Rotterdamse havengebied.

Personele veranderingen

In 2017 heeft Bureau Stadsnatuur een personele wisseling meegemaakt. Dat was in de afgelopen 10 jaar niet meer gebeurd. Omdat Mark Grutters midden in het veldseizoen vertrok naar een andere werkgever, moest het hele team een tandje bijzetten om het ontstane gat direct op te vangen. Dat is gelukt; alle projecten konden doorgang vinden. Een aantal maanden later werd Rens de Boer aangesteld als ecooloog en kon weer op volle sterkte verder gewerkt worden. Mark heeft 11 jaar met plezier gewerkt bij Bureau Stadsnatuur als een allround ecooloog en had veel kennis op gebied van insecten, vogels, vleermuizen, digitale verwerking van data in databases en kaarten en kon hierover goed rapporteren. Daarnaast is het team in maart 2017 uitgebreid met Niels Godijn als allround ecooloog.

Promotie, netwerken en onderwijs

Een hoogtepunt voor Bureau Stadsnatuur in 2017 was het verschijnen van het boek 'Stadsnatuur Maken / Making Urban Nature'. Dit handboek werd geschreven door hoofd Bureau Stadsnatuur Niels de Zwarte samen met twee architecten. De kennis van Bureau Stadsnatuur werd ten volle benut om te komen tot een inspirerend standaardwerk voor stadsecologen en ontwerpers. Het boek is tweetalig uitgegeven bij uitgeverij nai010 en wordt in binnen en buitenland verkocht. Gezien de lovende reacties en voorspoedige verkoop van het boek, is dit ook goede PR voor het bureau en het museum en past dit naadloos bij onze beleidsdoelstellingen. Mede door het verschijnen van het boek werd ook veel advies gegeven of meegewerkt aan workshops in het kader van 'natuurinclusief bouwen'. De kruisbestuiving tussen ontwerpers, architecten en ecologen is daarbij vruchtbaar en zal steeds meer gaan leiden tot een stedenbouw waarbij de natuur een volwaardige plek heeft. Dankzij het boek werden er meer lezingen gegeven dan gebruikelijk; onder andere op de jaarbeurs tijdens de Dag van de Openbare Buitenruimte en in Pakhuis De Zwijger in Amsterdam.

André de Baerdemaeker is nog steeds lid van de Adviescommissie Dierenwelzijn en Stadsnatuur voor B&W Rotterdam die gevraagd en ongevraagd advies geeft. Bureau Stadsnatuur deelt daarmee zijn kennis. Daarnaast is Niels de Zwarte betrokken bij de landelijke werkgroep 'Groen werkt in de stad!' van Stadswerk Nederland, en de overlegstructuur met de Zuid-Hollandse stadsecologen waarbij ook met de stadsecologen van Rotterdam (werkzaam bij Stadsontwikkeling), Amsterdam, Utrecht, Den Haag en Tilburg (het G5-overleg) samengewerkt wordt om kennis te delen en waar mogelijk gezamenlijke projecten op te zetten.

Ecologen uit het team van Bureau Stadsnatuur gaven in 2017 weer lezingen voor lokale natuurverenigingen in de regio (KNNV, NJN, IVN), de MuseumJeugdUniversiteit of gaven een toelichting over stadsnatuur op een bewonersavond. Bijzondere optredens in Rotterdamse waren die van Remko Andeweg bij het jubileum van Wijk tuin Ommoord, en van André de Baerdemaeker in het debat Draad in Arminius. Niels de Zwarte was in 2017 dagvoorzitter van de landelijke Zoogdierendag die dit jaar plaatsvond in Rotterdam in het auditorium van de Kunsthall en in Het Natuurhistorisch. Het onderwerp was toepasselijk: Zoogdieren in de Stad. Organisatie lag in handen van de landelijke Zoogdiervereniging en het evenement trok meer dan 150 mensen uit het hele land.

Er werd weer samengewerkt met opleidingsinstituten, in de vorm van gastcolleges over stadsnatuur aan de Hogeschool Rotterdam, CML van de Universiteit Leiden en aan het Erasmus University College (inclusief excursie naar de haven). Bureau Interimmanagement Rotterdam kreeg een mini-college stadsnatuur gevolgd door een rondgang langs verschillende sociale projecten die een relatie hebben met natuur in de stad.

2 Jaarrekening 2017

BALANS PER 31 DECEMBER 2017

	<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>		<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
	€	€		€	€
<u>ACTIVA</u>			<u>PASSIVA</u>		
<i>Vaste activa</i>			<i>Eigen Vermogen</i>		
Materiële vaste activa	55.091	44.044	Algemene Reserve	268.745	245.570
	<hr/>	<hr/>	Bestemmingsreserve	150.000	0
	55.091	44.044	Bestemmingsfonds	11.873	12.730
<i>Vlottende activa</i>				<hr/>	<hr/>
Vorraden	11.116	11.827		430.618	258.300
Vorderingen	205.905	261.032			
Liquide middelen	491.336	233.667			
	<hr/>	<hr/>	Kortlopende schulden	332.830	292.270
	708.357	506.526			
	<hr/>	<hr/>		<hr/>	<hr/>
	<u>763.448</u>	<u>550.570</u>		<u>763.448</u>	<u>550.570</u>

WINST- EN -VERLIESREKENING 2017

	Begroting 2017	Verslag 2017	Verslag 2016
	€	€	€
BATEN			
Opbrengsten			
Bruto marge	120.000	202.645	194.715
Overige opbrengsten	425.000	566.674	491.259
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	545.000	769.319	685.974
Subsidies	749.000	749.364	749.364
Schenkeningen	0	100.000	5.010
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Totaal baten	1.294.000	1.618.683	1.440.348
Lasten			
Personeelslasten	938.000	1.013.318	896.254
Afschrijving vaste activa	10.000	14.961	13.343
Huisvestingskosten	238.000	241.498	263.475
Museale kosten	30.000	66.477	107.344
Algemene kosten	92.000	110.205	101.631
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Totaal	1.308.000	1.446.459	1.382.047
	-14.000	172.224	58.301
Rente baten en soortgelijke opbrengsten	-	94	271
Rente lasten en soortgelijke kosten	-	0	0
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening	-14.000	172.318	58.572
Buitengewone baten			
Resultaat	-14.000	172.318	58.572
Toevoeging aan bestemmingsfonds	0	0	0
Onttrekking aan bestemmingsfonds		857	400
Toevoeging aan bestemmingsreserve	-16.000	-166.000	-16.128
Onttrekking aan bestemmingsreserve	16.000	16.000	36.477
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Mutatie vrije reserve	-14.000	23.175	79.321

KASSTROOMOVERZICHT 2017

	Verslag 2017		Verslag 2016	
	€	€	€	€
Kasstroom uit operationele activiteiten				
Resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening		172.224		58.301
<i>Aanpassingen voor</i>				
Mutatie voorzieningen	0		0	
Afschrijvingen op materiële vaste activa	14.961		13.343	
		14.961		13.343
<i>Verandering in werkkapitaal</i>				
Vorraden	711		-2.844	
Vorderingen	55.127		-161.349	
Kortlopende schulden	40.560		70.714	
		96.398		-93.479
Kasstroom uit bedrijfsoperaties		283.583		-21.835
Ontvangen interest	94		271	
Betaalde interest	0		0	
Ontvangst buitengewone baten	-		-	
		94		271
Kasstroom uit operationele activiteiten		283.677		-21.564
Kasstroom uit investeringsactiviteiten				
Investerings materiële vaste activa	-26.008		-41.054	
		-26.008		-41.054
Kasstroom uit financieringsactiviteiten				
Aflossing langlopende schulden	0		0	
		0		0
Netto kasstroom		<u>257.669</u>		<u>-62.618</u>

Het verloop van de geldmiddelen is als volgt:

	Verslag 2017	Verslag 2016
Stand per 1 januari	233.667	296.285
Mutatie boekjaar	257.669	-62.618
Stand per 31 december	<u>491.336</u>	<u>233.667</u>

TOELICHTING OP DE BALANS EN WINST- EN VERLIESREKENING

Algemene toelichting

Activiteiten

Oprichting

De Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam is statutair opgericht per 25 maart 1986 en is gevestigd te Rotterdam.

Doelstelling en activiteiten

De Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam heeft statutair als doel het beheren, exploiteren en instandhouden van een museum voor natuur en natuurhistorie te Rotterdam en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords.

Middelen

De Stichting verkrijgt haar middelen met name door:

- het stichtingskapitaal;
- subsidies;
- giften, legaten en erfstellingen;
- renten en andere revenuen van het kapitaal van de stichting;
- alle andere verkrijgingen en baten, waaronder verkoop van toegangsbewijzen, zaalverhuur, verrichten van onderzoek en organisatie van educatieve activiteiten.

Schattingen

Bij toepassing van de grondslagen en regels voor het opstellen van de jaarrekening vormt de leiding van het Natuurhistorisch Museum zich verschillende oordelen en maakt schattingen die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen. Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de betreffende jaarrekeningposten.

Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen van Titel 9 Boek 2 BW en de stellige uitspraken van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, uitgegeven door de Raad voor de Jaarverslaggeving. De jaarrekening is opgesteld in euro's.

Activa en passiva worden in het algemeen gewaardeerd tegen de verkrijgings- of vervaardigingsprijs of de actuele waarde. Indien geen specifieke waarderingsgrondslag is vermeld, vindt waardering plaats tegen de verkrijgingsprijs.

Vergelijking met voorgaand jaar

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Functionele valuta

De posten in de jaarrekening worden gewaardeerd met inachtneming van de valuta van de economische omgeving waarin de organisatie voornamelijk haar bedrijfsactiviteiten uitoefent (de functionele valuta). De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van Het Natuurhistorisch.

Materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden gewaardeerd tegen verkrijgings- of vervaardigingsprijs inclusief direct toerekenbare kosten, onder aftrek van lineaire afschrijvingen over de geschatte economische levensduur, of lagere bedrijfswaarde. De vervaardigingsprijs bestaat uit de aanschaffingskosten van grond- en hulpstoffen en kosten die rechtstreeks toerekenbaar zijn aan de vervaardiging inclusief installatiekosten.

Subsidies op investeringen worden in mindering gebracht op de verkrijgings- of vervaardigingsprijs van de activa waarop de subsidies betrekking hebben.

Uitgaven voor collectie zijn en worden niet geactiveerd.

Vorraden

De voorraden worden gewaardeerd tegen verkrijgingprijs dan wel lagere marktwaarde voor zover nodig onder aftrek van een voorziening voor incurantheid.

Vorderingen

Vorderingen worden opgenomen tegen de reële waarde van de tegenprestatie, gewoonlijk de nominale waarde. Een eventuele afwaardering op de vorderingen wordt in aanmerking genomen op grond van verwachte oninbaarheid.

Liquide middelen

Liquide middelen bestaan uit kas, banktegoeden en deposito's met een looptijd korter dan twaalf maanden. Eventuele rekening-courantschulden bij banken worden opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden.

Voorzieningen

Voorzieningen worden gevormd voor in rechte afdwingbare of feitelijke verplichtingen die op de balansdatum bestaan waarbij het waarschijnlijk is dat een uitstroom van middelen noodzakelijk is en waarvan de omvang op betrouwbare wijze is te schatten. De voorzieningen worden gewaardeerd tegen de beste schatting van de bedragen die noodzakelijk zijn om de verplichtingen per balansdatum af te wikkelen. De voorzieningen worden gewaardeerd tegen de nominale waarde van de uitgaven die naar verwachting noodzakelijk zijn om de verplichtingen af te wikkelen.

Pensioenvoorziening

Het Natuurhistorisch heeft de aan het personeel toegezegde pensioenregeling bij het ABP verwerkt alsof er sprake is van een toegezegde bijdrageregeling. Onder een "toegezegde pensioenregeling" wordt verstaan een regeling waarbij aan de werknemers een pensioen

wordt toegezegd, waarvan de hoogte afhankelijk is van leeftijd, salaris en dienstjaren. In geval van een tekort bij het ABP heeft de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam geen verplichting tot het doen van aanvullende bijdragen, anders dan hogere toekomstige premies. Het ABP heeft de uitvoering van de pensioenregeling per 1 maart 2008 ondergebracht in een zelfstandige uitvoeringsorganisatie APG Algemene Pensioen Groep N.V. (kortweg APG).

Grondslagen voor bepaling van het resultaat

Algemeen

Het resultaat wordt bepaald als het verschil tussen de ontvangen subsidies en de opbrengstwaarde van de geleverde prestaties en verrichte diensten enerzijds, en anderzijds de kosten en andere lasten van het jaar, gewaardeerd tegen historische kostprijs. De resultaten op transacties worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd, de verliezen reeds zodra zij voorzienbaar zijn.

Subsidies

De subsidies worden verantwoord in het jaar waarop zij betrekking hebben ofwel waarin de betreffende uitgaven zijn gedaan. Indien de uitgaven niet in het jaar van ontvangst van de subsidie worden voldaan, wordt het niet bestede bedrag opgenomen onder de kortlopende schulden.

Opbrengstverantwoording

Opbrengsten uit de levering van goederen worden verwerkt zodra alle belangrijke rechten en risico's met betrekking tot de eigendom van de goederen zijn overgedragen aan de koper. Verantwoording van opbrengsten uit de levering van diensten geschiedt naar rato van de geleverde prestaties, gebaseerd op de verrichte diensten tot aan de balansdatum in verhouding tot de in totaal te verrichten diensten.

Netto omzet

Netto omzet omvat de opbrengsten uit levering van goederen en diensten onder aftrek van kortingen en dergelijke en van over de omzet geheven belastingen.

Kostprijs van de omzet

Onder kostprijs van de omzet wordt in dit verband verstaan de aan de omzet toe te rekenen directe kosten.

Afschrijvingen materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden vanaf het moment van ingebruikneming afgeschreven over de verwachte toekomstige gebruiksduur van het actief. Indien een schattingswijziging plaatsvindt van de economische levensduur worden de toekomstige afschrijvingen aangepast. Boekwinsten en -verliezen bij verkoop van materiële vaste activa zijn begrepen onder de afschrijvingen.

Personeelsbeloningen

Periodiek betaalbare beloningen

Lonen, salarissen en sociale lasten worden op grond van de arbeidsvoorwaarden verwerkt in de winst- en verliesrekening voor zover ze verschuldigd zijn aan werknemers.

Pensioenen

De pensioenpremies worden verantwoord als personeelskosten als deze verschuldigd zijn. Vooruitbetaalde premies worden opgenomen als overlopende activa indien dit tot een terugstorting leidt of tot een vermindering van toekomstige betalingen.

Bijzondere posten

Dit betreffen baten of lasten die voortvloeien uit gebeurtenissen of transacties die behoren tot het resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening, maar die omwille van de vergelijkbaarheid apart toegelicht worden op grond van de aard, omvang of het incidentele karakter van de post.

Financiële baten en lasten

Rentebaten en rentelasten worden tijdsevenredig verwerkt, rekening houdend met de effectieve rentevoet van de betreffende activa en passiva. Bij de verwerking van de rentelasten wordt rekening gehouden met de verantwoorde transactiekosten op ontvangen leningen.

Materiële vaste activa

De afschrijvingspercentages bedragen voor de inventaris 20% en voor apparatuur 33,33%.

De vaste activa vertonen in 2017 het volgende verloop:

[x 1 €]	Stand 1 jan. 2017	Investing 2017	Afschrijving 2017	Stand 31 dec.2017
Collectie	p.m.			p.m.
Inventaris	34.336	9.350	8.839	34.847
Apparatuur	9.708	16.658	6.122	20.244
	44.044	26.008	14.961	55.091

Aanschaffingen kleiner dan € 1.000 worden niet geactiveerd.

Vorraden

De voorraden zijn op de balans per 31 december 2017 opgenomen voor een bedrag van € 14.822. De voorraad betreft de winkelvoorraad boeken, posters etc. Op de voorraad is een voorziening voor incurantheid van € 3.706 in mindering gebracht.

Vorderingen

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Debiteuren	141.584	145.221
Nog te ontvangen baten	36.541	95.088
Vooruitbetaalde posten	27.780	20.723
	<hr/>	<hr/>
Totaal	205.905	261.032
	<hr/>	<hr/>

De debiteuren op balansdatum bedragen € 146.461. Op dit bedrag is een voorziening voor oninbaarheid ad € 4.877 in mindering gebracht.

Liquide middelen

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
ING Zakelijke Rekening 511071	85.450	81.920
ING Rente spaarrekening	400.000	144.000
Kasgelden	3.849	7.747
Gelden onderweg	2.037	0
	<hr/>	<hr/>
	491.336	233.667
	<hr/>	<hr/>

Eigen vermogen

Het eigen vermogen bestaat in 2017 uit de algemene reserve, het bestemmingsfonds Edgar Donckerprijs, de bestemmingsreserve schenkingen en de bestemmingsreserve onderhoud gebouwen.

Algemene reserve

Overzicht verloop in 2017:

Stand 1 januari 2017	245.570
Mutatie in 2017	
Resultaat na bestemming	23.175
Stand 31 december 2017	<u>268.745</u>

Het bestuur heeft in 2017 € 100.000 in de algemene reserve gereserveerd voor het opvangen van eventuele tegenvallers in de omzet van Bureau Stadsnatuur.

Bestemmingsreserve onderhoud gebouwen

Overzicht verloop in 2017:

Stand 1 januari 2017	0
Mutatie in 2017	
Onttrekking	-16.000
Dotatie	66.000
Stand 31 december 2017	<u>50.000</u>

In 2013 zijn nieuwe afspraken gemaakt met de eigenaar van het pand aan de Westzeedijk. Via een nieuwe demarcatie zijn extra onderhoudsverplichtingen overgenomen door Het Natuurhistorisch, in ruil voor een structurele verlaging van de huursom. Het nominale bedrag van de korting bij aanvang wordt jaarlijks toegevoegd aan de bestemmingsreserve. Het bedrag van de werkelijke onderhoudsuitgaven wordt onttrokken aan deze reserve. Zowel in 2016 als in 2017 overstegen de onderhoudsuitgaven het bedrag van de reserve. Derhalve is bij de bestemming van het resultaat 2017 eenmalig € 50.000 extra aan deze reserve gedoteerd.

Bestemmingsreserve schenkingen 2018

Overzicht verloop in 2017:

Stand 1 januari 2017	0
Mutatie in 2017	
Onttrekking	0
Dotatie	100.000
Stand 31 december 2017	<u>100.000</u>

Bestemmingsfonds Edgar Donckerprijs

Overzicht verloop in 2017:

Stand 1 januari 2017	12.730
Mutatie in 2017	
Onttrekking	-857
Dotatie	0
Stand 31 december 2017	<u>11.873</u>

Op het aan het museum geschonken prijzengeld van de Edgar Donckerprijs rusten door de schenkers aan te wijzen bestedingsverplichtingen. De ontvangen bedragen zijn gedoteerd aan het bestemmingsfonds. De uit deze gelden gedane uitgaven zijn aan dit fonds onttrokken.

Aansprakelijk vermogen

Het aansprakelijk vermogen per 31 december 2017 bedraagt € 430.618 (het totale eigen vermogen).

Kortlopende schulden

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Crediteuren	128.260	74.626
Loonheffingen	44.044	42.299
Omzetbelasting	34.906	21.299
Pensioenpremie	10.508	15.522
Reservering vakantiegeld/dagen	64.587	50.688
Vooruitontvangen baten	31.674	61.340
Overige nog te betalen kosten	18.851	26.496
	<hr/>	<hr/>
Totaal	332.830	292.270

Bureau Stadsnatuur heeft eind 2017 bedragen vooruit gefactureerd. De tegenprestaties hiervoor worden in 2018 geleverd. De overige nog te betalen kosten hebben voornamelijk betrekking op te betalen huisvestingskosten en accountantskosten. De kortlopende schulden hebben allen een resterende looptijd van korter dan een jaar.

Niet uit de balans blijvende verplichtingen

De stichting heeft huurcontracten afgesloten voor de huur van 2 panden. De contracten lopen, behoudens verlenging, tot 1 januari 2018 en de verplichting voor 2018 bedraagt circa € 128.000. Daarnaast heeft de stichting een huurcontract afgesloten voor de huur van MFC's; de verplichting voor 2018 bedraagt circa € 22.000.

TOELICHTING OP DE WINST-EN-VERLIESREKENING

Resultaat 2017

2017 is afgesloten met een positief resultaat van € 172.318 tegenover € -14.000 begroot. Vooral de baten weken in positieve zin sterk af van de begroting.

Bruto marge	Begroting 2017	Verslag 2017	Verslag 2016
	€	€	€
<i>Netto omzet</i>			
Omzet entreegelden	100.000	154.290	131.907
Omzet winkel	30.000	37.791	37.425
Verhuur Hoboken Salon	10.000	27.412	23.970
Opbrengst activiteiten	30.000	45.907	56.149
	<u>170.000</u>	<u>265.400</u>	<u>249.451</u>
<i>Kostprijs omzet</i>			
Inkopen entree	13.000	30.699	25.272
Inkopen winkel	28.000	16.796	15.689
Inkopen Hoboken Salon	5.000	9.550	9.661
Inkopen activiteiten	4.000	5.710	4.114
	<u>50.000</u>	<u>62.755</u>	<u>54.736</u>
<i>Bruto marge</i>	120.000	202.645	194.715

De netto omzet is hoger dan begroot en verbeterd ten opzichte van 2016. Vooral de entreegelden zijn wederom gestegen en hoger dan begroot.

Overige opbrengsten	Begroting 2017	Verslag 2017	Verslag 2016
	€	€	€
Omzet bSR	450.000	640.466	519.756
af: Werk door derden	25.000	74.333	29.997
	<u>425.000</u>	<u>566.133</u>	<u>489.759</u>
Sponsoring	0	541	1.500
	<u>425.000</u>	<u>566.674</u>	<u>491.259</u>

2017 was wederom een goed jaar voor bSR. De omzet is hoger dan in 2016 en wederom hoger dan begroot.

Onder sponsoring zijn specifieke bijdragen aan projecten en tentoonstellingen verantwoord.

Subsidies	Begroting 2017 €	Verslag 2017 €	Verslag 2016 €
Exploitatie subsidie gemeente Rotterdam	749.000	749.364	749.364
Overige subsidies	0	0	0
	<u>749.000</u>	<u>749.364</u>	<u>749.364</u>

De voornaamste bron van inkomsten voor de stichting betreft de exploitatiesubsidie van de gemeente Rotterdam.

Schenkeningen	Begroting 2017 €	Verslag 2017 €	Verslag 2016 €
Waarde schenkingen	0	100.000	5.010

In 2017 zijn schenkingen ontvangen die niet begroot waren. De schenkingen zullen in 2018 aangewend worden voor verbeteringen in de entree van het museum. Verder zal een extra educatief medewerker gedurende maximaal twee jaar uit deze gift gefinancierd worden.

Personeelskosten	Begroting 2017 €	Verslag 2017 €	Verslag 2016 €
Lonen en salarissen	671.000	722.577	635.757
Sociale lasten	127.000	138.634	125.540
Pensioenlasten	88.000	91.340	80.294
	<u>886.000</u>	<u>952.551</u>	<u>841.591</u>
Uitzendkrachten	0	0	0
Vrijwilligers	22.000	24.754	21.297
Reis- en verblijfskosten	20.000	23.822	20.311
overige personeelslasten	10.000	12.191	13.055
	<u>52.000</u>	<u>60.767</u>	<u>54.663</u>
Totale personeelskosten	938.000	1.013.318	896.254

De personeelslasten zijn gestegen ten opzichte van 2016 en tevens hoger dan begroot. De kosten stijgen door periodieke salarisaanpassingen maar ook door de uitbreiding van het baliepersoneel die eind 2016 noodzakelijk bleek. Die uitbreiding was niet begroot voor 2017.

Aantal werknemers

Per 31 december 2017 waren er 18 werknemers in dienst bij de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam.

Bezoldiging bestuurders

Het bestuur van de stichting ontvangt geen vergoeding.

Voor de vergoedingen van de directeur en adjunct-directeur geldt de verplichting tot openbaarmaking op basis van de WNT.

Topfunctionarissen	2017	2016
Functie	Directeur	
Naam	C.W. Moeliker	
Deeltijdfactor	100%	100%
Duur dienstverband	onbepaald	onbepaald
Beloning	€ 63.781	€ 61.348
Beloning betaalbaar op termijn	€ 9.102	€ 7.245
Uitkering einde dienstverband	n.v.t.	n.v.t.

Topfunctionarissen	2017	2016
Functie	Adjunct directeur	
Naam	N. de Zwarte	
Deeltijdfactor	100%	100%
Duur dienstverband	onbepaald	onbepaald
Beloning	€ 61.683	€ 59.603
Beloning betaalbaar op termijn	€ 8.735	€ 6.989
Uitkering einde dienstverband	n.v.t.	n.v.t.

Het beloningsbeleid van de directie is gebaseerd op de arbeidsvoorwaarden die de gemeente Rotterdam hanteert.

Afschrijving vaste activa

In de winst en verliesrekening zijn begrepen afschrijvingen materiële vaste activa. Duurzame waardeverminderingen hebben zich niet voorgedaan.

De huisvestingskosten zijn hoger dan begroot vanwege noodzakelijke uitgaven voor onderhoud. De lagere energiekosten houden verband met de teruggave van energiebelasting van afgelopen jaren.

Huisvestingskosten	Begroting 2017	Verslag 2017	Verslag 2016
	€	€	€
Huur	128.000	124.710	124.706
Verwarming, elektriciteit en water	38.000	25.822	33.225
Verzekeringen	8.000	10.047	9.164
Heffingen en belastingen	8.000	2.319	7.842
Schoonmaakkosten	37.000	35.204	35.656
Onderhoud en vervanging	16.000	28.388	40.183
Beveiligingskosten	3.000	13.623	11.949
Overige huisvestingskosten		1.385	750
	<u>238.000</u>	<u>241.498</u>	<u>263.475</u>
Museale kosten	Begroting 2017	Verslag 2017	Verslag 2016
	€	€	€
Transportkosten	1.000	545	507
(Passieve) conservering	3.000	6.189	8.149
Uitbesteed werk	5.000	5.446	3.400
Inrichting tentoonstellingen	10.000	39.573	75.941
Publiciteitskosten	8.500	7.124	8.469
Overige kosten	2.500	7.581	10.503
	<u>30.000</u>	<u>66.458</u>	<u>106.969</u>
Aankopen collectie	<u>0</u>	<u>19</u>	<u>375</u>
	<u>30.000</u>	<u>66.477</u>	<u>107.344</u>

De kosten van activiteiten zijn ook hoger dan begroot. Dat is een gevolg van een voorzichtig financieel beleid waarbij slechts extra uitgaven voor activiteiten kunnen worden gedaan als er aanvullende externe inkomsten voor zijn gerealiseerd.

Algemene kosten	Begroting 2017	Verslag 2017	Verslag 2016
	€	€	€
Drukwerk etc	10.000	9.467	9.471
Kopieerkosten	20.000	25.593	24.306
Telefoon/fax	7.000	5.375	3.675
Automatisering	20.000	20.583	31.521
Porti- en vrachtkosten	3.000	2.680	4.325
Kosten salarisadministratie	2.000	1.563	1.353
Accountantskosten	5.000	5.200	4.490
Abonnementen	7.000	4.070	4.956
Bestuurskosten	1.000	130	534
Representatie	3.000	3.596	1.744
Kleine aanschaffingen	3.000	8.895	4.786
Website NMR	1.000	6.117	1.014
Overige kantoorkosten	10.000	16.936	9.456
	<u>92.000</u>	<u>110.205</u>	<u>101.631</u>

Kopieerkosten zijn hoog omdat we veel drukwerk zelf verzorgen (en printen). Verder zijn in 2017 verschillende kleine aanschaffingen gedaan die ineens ten laste van het resultaat komen. De hogere kosten voor de website houden verband met het mobiel vriendelijk maken van en het oplossen van achterstallig onderhoud aan de site.

3 Overige gegevens

Voorstel resultaatbestemming

Het resultaat van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam in 2017 is € 172.318. Aan de bestemmingsreserve Onderhoud Gebouwen wordt € 56.000 toegevoegd en € 16.000 onttrokken. Een bedrag van € 100.000 wordt toegevoegd aan een bestemmingsreserve schenkingen. Het resterende saldo ad € 23.175 wordt toegevoegd aan de algemene reserve.

4 Bijlagen

BESTUREN & ADVISEURS

Bij het museum zijn twee besturen en een adviesraad betrokken, te weten de besturen van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam die het museum exploiteert (met als adviesorgaan de Collectie Adviesraad), en de Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam die het museum ondersteunt.

In het verslagjaar 2017 waren de besturen als volgt samengesteld:

Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Bestuurslid	Nevenfuncties
P.A. (Patrick) van Weel, voorzitter, tot 21 maart 2017	-
mr G.W. (Warner) Roeters van Lennep, voorzitter, vanaf 21 maart 2017	advocaat bij NautaDutilh voorzitter stichting Zorg en Bijstand; voorzitter Personeelsvoorzieningsfonds NautaDutilh; secretaris van Stichting Concerto d' Amsterdam; secretaris van Stichting Find Sophia
drs J. (Hans) van der Ster RA, penningmeester	directeur van Synergie PFD B.V. Partner in Advister.nl
mr P. (Peter) Milders, secretaris tot 14 november 2017	consultant bij Voxius B.V.
mr Ph.H.F. (Philippe) König, secretaris, vanaf 14 november 2017	notaris bij Houthoff general counsel International Association for Falconry and Conservation of Birds of Prey secretaris/penningmeester Stichting Valkerij Cultuur Fonds secretaris Stichting 'European Foundation for Falconry and Conservation'
ir J.F. (Janneke) Verloop, tot 14 november 2017	hogeschooldocent en opleidingscoördinator Lerarenopleiding Biologie aan de Hogeschool Rotterdam voorzitter organiserend comité van de onderwijsconferentie van het Nederlands Instituut voor Biologie (NIBI)
prof dr. M.A. (Maarten) Frens	hoogleraar Systeemfysiologie bij het Erasmus MC dean van Erasmus University College lid Raad van Advies Stichting Het Zelfstandig Gymnasium bestuurslid Stichting ter Ondersteuning van Rotterdamse Talenten (STORT)
drs A.H. (Henk) van Ravesteijn (namens de Stichting Vrienden)	bestuurslid Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam
J.M. (Joanna) Keogh	-

Directielid	Nevenfuncties
C.W. (Kees) Moeliker, directeur	<i>European Bureau Chief</i> van Improbable Research (Ig Nobel), onbezoldigd lid comité van aanbeveling Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJJN), onbezoldigd
ing. N. (Niels) de Zwarte, adjunct directeur	voorzitter Vleermuizenwerkgroep Nederland (VLEN) van de landelijke Zoogdiervereniging, onbezoldigd hoofd Raad van Advies van de validatiecommissie van het Norminstituut Bomen, onbezoldigd

Collectie Adviesraad (CAR)

ir A. (Fred) de Rooter (extern), voorzitter
 drs S.W.G. (Steven) de Clercq (extern)
 dr C.J. (Kees) Heij
 dr E.J.O. (Erwin) Kompanje
 J.N.J. (Hans) Post
 F.J.A. (Frans) Sliker

Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam

P.L.Th. (Paul) de Beijer, voorzitter
 dr J.F. (Jeannette) Schoonderbeek, secretaris
 drs D.M. (Dorine) Gillhaus, penningmeester
 drs J. (Jankees) Ouwerkerk
 F.J.A. (Frans) Sliker (tot juni 2017)
 A.H. (Henk) van Ravesteijn

MENSEN (betrokken bij het museum)

Dienstverband Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

R.W.G. (Remko) Andeweg, stadsbotanicus
 A. (André) de Baerdemaeker, medewerker Bureau Stadsnatuur
 ir G. (Garry) Bakker, medewerker Bureau Stadsnatuur
 J. (Jeroen) Bakker, systeembeheerder
 R.A. (Rens) de Boer MSc, medewerker Bureau Stadsnatuur (vanaf 1 september 2017)
 drs J.H.E.M. (Jeanette) Conrad, hoofd interne zaken
 H. (Henry) van der Es, collectiemanager en -registrator
 N. (Niels) Godijn, medewerker Bureau Stadsnatuur (vanaf 1 maart 2017)
 ir. M.A.J. (Mark) Grutters, medewerker Bureau Stadsnatuur (tot 1 juni 2017)
 H. (Thouria) Hammouta, medewerker front office
 drs S. (Shirley) Jaarsma, medewerker educatie & publieksbegeleiding
 S. (Sunaina) Johoe, medewerker front office
 B.W. (Bram) Langeveld MSc, conservator
 C.A.M. (Rianne) van Lienden, assistent interne zaken
 C.W. (Kees) Moeliker, directeur
 W. (Wouter) Moerland MSc, medewerker Bureau Stadsnatuur
 drs L. (Liset) Stoffers, medewerker educatie en publieksbegeleiding
 P.M. (Marga) Vroege, museumdocent (vanaf 1 november 2017)
 ing. N. (Niels) de Zwarte, hoofd Bureau Stadsnatuur, tevens adjunct-directeur

Stagiaires

- A. (Asja) Beumer (Rudolf Steiner College Rotterdam, vwo 4), maatschappelijke stage bij Afdeling Educatie (14 t/m 16 juni 2017)
J.G. (Hanny) van den Brand (Hogeschool Zuyd, Master of Scientific Illustration) bij Afdeling Collectie & Onderzoek (t/m 1 juni 2017)
M. (Melle) Kuit (Marecollege, Leiden) bij Afdeling Collectie & Onderzoek (snuffelstage, 6 t/m 10 november 2017)
E. (Eva) Langstraat (Culturele en Maatschappelijke Vorming, Hogeschool Rotterdam) bij Afdeling Educatie (t/m 20 juli 2017)
E. (Ellen) Pilanen (HAS hogeschool Den Bosch) bij Afdeling Collectie & Onderzoek (meeloopdag, 7 november 2017)

VRIJWILLIGERS

Honorair-Conservatoren (specialisatie achter de komma)

- S.T.P. (Steven) Campbell, mariene ongewervelden en spinnen
A.J.A. (Fons) Heetman, entomologie
dr E.J.O. (Erwin) Kompanje, recente zoogdieren
K. (Klaas) Post, fossiele zoogdieren
F.J.A. (Frans) Slieker, malacologie
J. (Joop) Trausel, malacologie
R.J. (Robert) Vink, malacologie

Junior Honorair-Conservatoren

- A.R. (Andres) Delhaas Jimenez Vargas, reptielen en amfibieën
F. (Ferry) van Jaarsveld, recente zoogdieren, tevens preparateur
M. (Maarten) Lubbers, weekdieren
A.C.A. (Sander) Schouten, fossiele zoogdieren
L.S. (Lennart) Smit, weekdieren

Collectieadviseurs (specialisatie achter de komma)

- ing R.M. (Rochus) Biesheuvel, eencelligen (en bibliothecaris)
dr C.J. (Kees) Heij, vogels
A.F. (Frans) de Jong, vissen
drs H.F. (Henk) de Jong, stekelhuidigen
drs J. (John) Mulder, amfibieën en reptielen
J.N.J. (Hans) Post, malacologie

Honorair Onderzoekers (specialisatie achter de komma)

- dr A.E. (Arthur) Decae, spinnen
drs H. (Henk) Diependaal, paleontologie
dr Y.S.D.M. (Yde) de Jong, wieren (vanaf 1 juni 2017)
E. (Eduard) Meinema, paleontologie
D. (Dick) Mol, paleontologie
drs D.C. (Dennis) Nieweg, malacologie
ing. B.J. (Bernhard) van Vondel, entomologie
prof. dr J.W.F. (Jelle) Reumer, paleontologie

Junior Honorair Onderzoekers

J.G. (Jordy) van der Beek, weekdieren

Overige vrijwilligers

Y. (Yasin) Amarnis, balie
 F. (Faruk) Basic, collectie (herbarium)
 ir. C.M. (Carolien) de Boer, collectie (registrator)
 J.G. (Hanny) van den Brand, collectie (preparateur), vanaf 1 augustus 2017
 dr zr A.M. (Karin) Camerik, collectie (mijten)
 J. (Julia) Fleischeuer, collectie (30 januari t/m 1 augustus 2017)
 D.A. (Domingos) Fortes, zaaltoezicht
 E.A. (Bat) Fortes, zaaltoezicht, vanaf 21 oktober
 R. (Roel) de Graaf, data-beheerder Bureau Stadsnatuur
 R. (Sohni) Harhangi, balie (via Team ExIT, gemeente Rotterdam)
 R. (Rhisma) Heij, balie, t/m 30 april (via Team ExIT, gemeente Rotterdam)
 L. (Lydia) Jansen, balie (via CVD), 8 juni t/m 31 juli
 J.M. (Meroen) Klarenbeek, vanaf 1 juni
 T. (Tineke) Lammerse, balie & collectie
 E. (Eva) Langstraat, collectie (preparateur), vanaf 1 augustus 2017
 L. (Lara) de Looze-van Bree, eindredacteur Straatgras
 J.W.M. (Ans) Meeuwssen, data-beheerder Bureau Stadsnatuur
 A. (Astrid) Peperkamp, balie & collectie, vanaf 22 juni
 M.T. (Marria) Peulen, balie
 J.M. (Johan) Pieterse, collectie
 A. (Arian) Rietveld, balie
 J. (Jeroen) Streefkerk (via Team ExIT), 1 mei t/m 31 juli
 B. (Bianca) Tjon Fo (via Team ExIT), vanaf 11 mei
 P.M. (Marga) Vroege, educatie (t/m 31 oktober 2017)
 M. (Marco) van Zanten, balie

SCHENKERS

Van de volgende personen en/of instellingen werden in 2017 schenkingen (naturalia en boeken/tijdschriften) ten behoeve van de collectie ontvangen: J.R. Achterberg, V. Achterberg, A.A. Albertus, O. Almstadt, Alterra Wageningen, Archeologische Werkgroep Zoetermeer, E. Arends (Ro Theater), A. de Baerdemaker, B. Bakker, G. Bakker, R. Bakker (Manimalworks), J. van der Beek, L. van Bergeijk, B. Bernsen, J. Bernsen, R. van Bijsterveld, I. Blok, C.M. de Boer, J. de Boer, M. Bosselaers, Boswachterij Gemeente Rotterdam, J.G. Brewer, I. de Bruijn, J. Bruin, S.T.P. Campbell, D. Chrispijn, Dierenambulance Utrecht, Dierenambulance Zuid-Holland Zuid, J.A. Dijkhuizen, U. Drolshagen, D. van Duijn, P. Eenennaam-Vermeulen, Egelopvang Zuid-Holland Zuid, Faculteit Diergeneeskunde Universiteit Utrecht, M. Feuersenger, G. Fortgens, A.M. Geevers, J. Gillissen, N. Godijn, B. Gravendeel, E. Griep, H. Griep, J. van Grimbergen, O. Groen, S. de Haan, L. Haeyong, T. Hammouta, M. Harbers, M. La Haye, M. Hazelaar, C.J. Heij, J.J. Heij, B. Herschberg, E. Hettinga, A.G. Hey-Ruuls, J. van der Hiele, C.H.M. van den Hoeven, W. Hoogenboezem, A.W. van der Horst, S. Jaarsma, F. van Jaarsveld, R. Janssen, S. Jokhoe, A.F. de Jong, M. Kerkhof, J.W.M. van der Kley, J. Klijn, T. Klijn, H. Klok, C. Koene, E.J.O. Kompanje, B. Korf, A. Kosten, R.C. Koster, K. van der Kraan, G. Kullberg, B.W. Langeveld, T. Langeveld, T.J. Langeveld, R. van Lienden, V. Linger, M. Lubbers, S. Mahabier, P. de Man, I. van Marrewijk, E. Meinema, A.I. Moeliker, C.W. Moeliker, E.Z. Moeliker, D. Mol, E. van der Niet, O. Noorman, M. Otten, F. Perk, E. Plasschaert, J.N.J. Post, K. Post, B. Ras, L. Reehorst, J.W.F. Reumer, F. van Rhijn, C. Rietveld, W. de Roo-Burger, C.S. Roselaar, M. Schalij, P. Scherpenisse, M. Schiesser, J.A. Schouten, S. Schouten, W. Schutten, T. Spruit, N. van Steijn, Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, A.M. Suurenbroek, N.D. van Swelm, K. Tanis, A. Terlouw, A. Thie, G. Timmermans,

A. Twigt, W.J. Veldkamp, O. van Velthuisen, J. Verheul, J. Vermaas, H.H.M. Vermeij, R. Vink, R. Vlek, Vogelklas Karel Schot, G.Th. de Vries, M. Vroege, C. Warsini, L. van de Wetering, A. de Wielen, P.B. Wiesenhaan, W. van Wingerden, H. Zimmermann, Zoogdierverseniging, N. de Zwarte, H. Zwennes.

PUBLICATIES

De volgende publicaties van museummedewerkers zijn in 2017 verschenen (behalve artikelen die in het eigen magazine *Straatgras* gepubliceerd werden). Wetenschappelijke publicaties worden aangeduid met een asterisk (*).

Baerdemaeker, A. de. 2017 - Boekbespreking: Veldgids Vleermuizen van Europa - *VLEN-Nieuwsbrief* 79: 3-5

Baerdemaeker, A. de. 2017 - Commensaal foeragerende Dodaarzen bij Wilde Eenden - *Limosa* 90(2): 84-88 *

Baerdemaeker, A. de. 2017 - De beat van de roodborst - column *Popunie* - 7 april 2017 - www.popunie.nl

Baerdemaeker, A. de. 2017 - Red een mug, ga naar een festival - column *Popunie* - 19 juni 2017 - www.popunie.nl

Baerdemaeker, A. de. 2017 - Vogels huilen niet - Hulpbehoevende vogels op de gehandschoende hand die hen verzorgt - *Realmag* 5: 61-75

Bakker, G. 2017 - Inaccessible Island Rail - *Dutch Birding* 39(2): 111-118

Ballard, J.P., Bijkerk, A., Mol, D. & Reumer, J. 2017 - The Tell-Tale Tusk - *Quaternary Times* (The American Quaternary Association Newsletter) 39(1): 5-7 *

Bijvoet, C., Janse, M., Driesse, M., Lengkeek, A., Volken Smidt, P., Reutelingsperger, R. & de Baerdemaeker, A. 2017 - Rijkswaterwegpark 2 - Gastheerschap in het snelweglandschap – pp. 63-71 in: Boomen, T. van den, de Boer, H. & Hinterleitner, J. 2017 - *Snelweg X Stad - De toekomst van de stedelijke ringweg* - BNA Onderzoek, Amsterdam

Chang, D., Knapp, M., Enk, J., Lippold, S., Kircher, M., Lister, A., ..., Mol, D., ... & Shapiro, B. 2017 - The evolutionary and phylogeographic history of woolly mammoths: a comprehensive mitogenomic analysis - *Nature Scientific Reports* 7:44585, DOI: 10.1038/srep44585 *

Decae, A. & Huber, S. 2017 - Description of a new *Nemesia* species from Sardinia that constructs a remarkable star-shaped trapdoor (Araneae, Mygalomorphae, Nemesiidae) - *Arachnology* 17(4): 188-194 *

During, M.A.D., Voeten, D.F.A.E., Schulp, A.S. & Reumer, J.W.F. 2017 - A possible *Pararcus diepenbroeki* vertebra from the Vossenveld Formation (Triassic, Anisian), Winterswijk, the Netherlands - *Netherlands Journal of Geosciences/Geologie en Mijnbouw* 96(1): 63-68 *

Heij, K. 2017 - Broedstrategie en geluiden van enkele Grootpoothoenders (Megapodiidae) en voorbereidend onderzoek naar het voorkomen van mannetjes en hun geluiden van het Molukse Grootpoothoen, *Eulipoa wallacei*, in Indonesië - N.O.U. 3e congres voor en door Nederlandse ornithologen, 27-29 Januari 2017: 22

- Kinze, C. Chr. & Kompanje, E.J.O. 2017 - Eaten and forgotten: a record of conjoined twin harbour porpoises *Phocoena phocoena* from 1891 (Mammalia, Cetacea) - *Deinsea* 17: 14-15 *
- Kompanje, E.J.O. 2017 - Intraspongious disc herniation (Schmorl's node) and chronic spondylodiscitis in harbour porpoises *Phocoena phocoena* (Mammalia, Cetacea) - *Deinsea* 17: 6-13 *
- Kompanje, E.J.O., Camphuysen, C.J. & Leopold, M.F. 2017 - The first case of conjoined twin harbour porpoises *Phocoena phocoena* (Mammalia, Cetacea) - *Deinsea* 17: 1-5 *
- Kompanje, E.J.O. & Post, K. 2017 - Remarkable mandibular healing in an early Holocene bottlenose dolphin (*Tursiops truncatus*) - *Lutra* 60(1): 61-66 *
- Langeveld, B.W. & Mol, D. 2017 - Een fossiel van de aalscholver *Phalacrocorax carbo* cf. *carbo* (Linnaeus, 1758) van de locatie Smiths Knoll, Noordzee - *Afzettingen WTKG* 38(3): 48-50
- Langeveld, B.W., Mol, D., Van Geel, B. & Grootveld, R. 2017 - Pleistocene en holocene zoogdieren en vogels van de Zoetermeerse Plas - *Cranium* 34(2): 12-22
- Langeveld, B.W., Mol, D., Zazula, G.D., Gravendeel, B., Eurlings, M., McMichael, C.N.H., Groenenberg, D., Van Reenen, G.B.A., Palmeira, M., Vogel, J. & Van Geel, B. 2017 - A multidisciplinary study of a Late Pleistocene arctic ground squirrel (*Urocitellus parryii*) midden from Yukon, Canada - *Quaternary Research* (2017): 1-19 doi:10.1017/qua.2017.93 *
- Langeveld, B.W., Streutker, J. & Prummel, W. 2017 - Laat-pleistocene en holocene vogels (Aves) van de Delflandse Kust (Eurogeulgebied), met een inventarisatie van vogelresten van andere Nederlandse stranden en de aangrenzende Noordzee - *Cranium* 34(1): 74-91 *
- Marx, F.G., Collareta, A., Gioncada, A., Post, K., Lambert, O., Bonaccorsi, E., Urbina, M. & Bianucci, G. 2017 - How whales used to filter: exceptionally preserved baleen in a Miocene cetotheriid - *Journal of Anatomy* 231(2): 1-9 *
- Moeliker, K. 2017 - 'Blijf weg van die dolfijnen!' - AD, 3 augustus 2017
- Moeliker, K. 2017 - De bilnaad van de teek – beesten door de bril van de eendenman' - *Dwarsligger* 455 (ISBN 9789049805456): 1-647 [geactualiseerde heruitgave van *De eendenman* (2009) en *De bilnaad van de teek* (2012), in miniformaat]
- Moeliker, K. 2017 - De glorie van natuur in de stad - in: Reumer, J. & Moeliker, K. - *Wildernis, zombienatuur en de glorie van natuur in de stad* - 18e Groeneveldlezing, Stichting Groeneveld, Baarn: 14-22
- Moeliker, K. 2017 - De marter die door de deeltjesversneller geëlektrocuteerd werd - [rubriek Beest] - *NRC Handelsblad*, Achterpagina, 30 januari 2017
- Moeliker, K. 2017 - Don't fucking shoot [rubriek Beest] - *NRC Handelsblad*, Achterpagina, 24 juli 2017
- Moeliker, K. 2017 - Een zorgvuldig getransporteerd eksternest [rubriek Beest] - *NRC Handelsblad*, 17 oktober 2017
- Moeliker, K. 2017 - Emoties rond het vogelhart [column] - *National Geographic Magazine*, september 2017: 20-21
- Moeliker, K. 2017 - Fantasievogels: voorkennis van de avifauna niet vereist - *NRC Handelsblad*, 19 mei 2017

Moeliker, K. 2017 - Golden shower [rubriek Beest] - NRC Handelsblad, Achterpagina, 16 januari 2017

Moeliker, K. 2017 - Het meerkoetprotocol - Vara Vroege Vogels (columnist van de Week), 11 juni 2017 (www.vroegevogels.vara.nl)

Moeliker, K. 2017 - Kwakken in de stad [rubriek Beest] - NRC-Handelsblad, Achterpagina, 26 juni 2017

Moeliker, K. 2017 - Moordschelp [rubriek Beest] - NRC-Handelsblad, Achterpagina, 24 april 2017

Moeliker, K. 2017 - Opwindschildpadden [rubriek Beest] - NRC Handelsblad, Achterpagina, 18 augustus 2017

Moeliker, K. 2017 - Overleven in het pretpark [column] - National Geographic Magazine, juli 2017: 20-21

Moeliker, K. 2017 - Raamslachtoffers [column] - National Geographic Magazine, november 2017: 20-21

Moeliker, K. 2017 - Slikvis [rubriek Beest] - NRC Handelsblad, Achterpagina, 3 januari 2017

Moeliker, K. 2017 - Teervogels [column] - National Geographic Magazine, mei 2017: 20-21

Moeliker, K. 2017 - Vogelboeken en de nieuwe vogelwereld van Els van Teeffelen - in: van Teeffelen, E. - Van Teeffelen's Ornithologisch Handboek - ISBN 9789090302355

Moeliker, K. 2017 - Woord vooraf - p 7 in: Buijsman, Ed - 'Fraaie schepsels' De grote stern in Nederland - Uitgeverij Matrijs, Utrecht, ISBN 978 90 5345 511 1

Mol, D. 2017 - Een boventallige slagtang van een wolharige mammoet, *Mammuthus primigenius* (Blumenbach, 1799) uit het IJsseldal tussen Giesbeek en Lathum - *Cranium* 34(2): 8-11

Mol, D. & Hellemond, A. 2017 - Fossiele slurfdragers in situ. Het opgraven van fossiele giganten in België, Namibië, Grieks Macedonië, Siberië, Alaska, Yukon en het Nederlandse Orvelte - *Spirifer* 41(4): 2-11

Mol, D. & Langeveld, B. 2017 - Een portret van de IJstijdconing. Wat weten we over de wolharige mammoet? - *Spirifer Belgische Vereniging voor Paleontologie* 41(2): 12-18

Mol, D. & Langeveld, B.W. 2017 - Smiths Knoll, een vindplaatsaanduiding in de Noordzee tussen de Britse Eilanden en het continent van Europa - *Afzettingen WTKG* 38(3): 51-52

Mulder, J. 2017 - A review of the distribution of *Vipera ammodytes transcaucasiana* Boulenger, 1913 (Serpentes: Viperidae) in Turkey - *Biharean Biologist* 11(1): 23-26 *

Olsen Ahlstrup, A.K., Ramassamy B.F.G., Munk, O.L. & Post, K. 2017 - Afslører CT-skanning ukendt hvalart? - *Dyrlagen* 1: 34-35

Paijmans, J.L.A., Barnett, R., Gilbert, M.T.P., Zepeda-Mendoza, M.L., Reumer, J.W.F., De Vos, J., Zazula, G., Nagel, D., Barishnikov, G.F., Leonard, J.A., Rohland, N., Westbury, M.V., Barlow A. & Hofreiter, M. 2017 - Evolutionary History of Sabre-Toothed Cats Based on Ancient Mitogenomics - *Current Biology* 27: 1-7 (extended: 1-21) *

- Post, K. & Bosselaers, M. 2017 - Cetacean fossils from a 1961 expedition at the Schelde estuary, province of Zeeland, The Netherlands - *Cainozoic Research* 17(1): 11-21 *
- Post, K., Hoekman, A. & De Wilde, B. 2017 - Oerwalvissen op de bodem van de Noordzee - *Cranium* 34(1): 46-49
- Post, K. & Lammerse, T. 2017 - NMR 9991-14008, ofwel de vondst van een perioticum van de Kaloot voegt een nieuwe tandwalvisfamilie aan onze Nederlandse fossiele zoogdierfauna's toe - *Afzettingen WTKG* 38(2): 28-32
- Post, K., Louwye, S. & Lambert, O. 2017 - *Scaldiporia vandokkumi*, a new pontoporiid (Mammalia, Cetacea, Odontoceti) from the Late Miocene to earliest Pliocene of the Westerschelde estuary (The Netherlands) - *PeerJ* 5:e3991 *
- Reumer, J. 2017 - De getijgerde lijmspuit & 99 andere beesten - Uitgeverij Lias, Hilversum, ISBN 9789088030888
- Reumer, J. (samenstelling en redactie) 2017 - Natuur als misverstand. Thoreau op Tiengemetten - Historische Uitgeverij, Groningen, ISBN 9789065540249
- Reumer, J.W.F., Mens, T.H. & Post, K. 2017 - New finds of giant raptorial sperm whale teeth (Cetacea, Physeteroidea) from the Westerschelde Estuary (province of Zeeland, the Netherlands) - *Deinsea* 17: 32-38 *
- Reumer, J. & Moeliker, K. 2017 - Wildernis, zombienatuur en de glorie van natuur in de stad - 18e Groeneveldlezing, Stichting Groeneveld, Baarn: 1-22
- Reumer, J.W.F. & Piskoulis, P. 2017 - A specimen of *Canis* cf. *C. etruscus* (Mammalia, Carnivora) from the Middle Villafranchian of the Oosterschelde - *Netherlands Journal of Geosciences/Geologie en Mijnbouw* 96(1): 3-7 *
- Scager, D.J., Ahrens, H.-J., Dieleman, F.E., Van den Hoek Ostende, L.W., de Vos, J. & Reumer, J.W.F. 2017 - The Kor & Bot collection revisited, with a biostratigraphic interpretation of the Early Pleistocene Oosterschelde Fauna (Oosterschelde Estuary, the Netherlands) - *Deinsea* 17: 16-31 *
- Schouten, S. 2017 - De witte haai (*Carcharodon carcharias* Linnaeus, 1758) in het (vroeg) Holoceen van de Noordzee? - *Cranium* 34-1: 68-73
- Van Achterberg, K., Taeger, A., Blank, S.M., Zwakhals, K., Viitasaari, M., Sick Ki Yu, D., De Jong, Y. 2017 - Fauna Europaea: Hymenoptera – Symphyta & Ichneumonoidea - *Biodiversity Data Journal* 5: e14650 *
- Van Eldijk, T., Goris, G., Haarhuis, A., Lankamp, J., Winkelhorst, H., Reumer, J., Nel, A. & Wappler, T. 2017 - New fossil insects from the Anisian (Lower to Middle Muschelkalk) from the Central European Basin (Germany and The Netherlands) - *Paläontologische Zeitschrift*, doi 10.1007/s12542-017-0343-y *
- Van der Niet, E., Campbell, S. & Langeveld, B. 2017 - De Grijs Zwemkrab herkennen: iedereen kan het leren! - *Zoekbeeld* 7(1): 26-29
- Van der Hoven, B. & Kompanje, E.J.O. 2017 - Rudolph the red nosed reindeer had a low stress tolerance and suffered from stress induced psychogenic fever. A reply to Crooks *et al.* 2017 - *Deinsea* 17: 43-45

- Van Vondel, B.J. & Litovkin, S.V. 2017 - Five new synonymies in *Haliphus* subgen. *Liaphlus* GUIGNOT, based on the variability of the left paramere - *Koleopterologische Rundschau* 87: 31-35 *
- Van Vondel, B.J., Ostovan, H. & Ghahari, H. 2017 - An annotated checklist of Iranian Myxophaga (Hydroscaphidae, Sphaeriusidae) and Adephaga (Gyrinidae, Haliplidae, Noteridae, Rhysodidae) (Insecta: Coleoptera) - *Zootaxa* 4216(3): 225-246 *
- Verboom, W.C. & Heij, C.J. 2017 - Bird vocalizations: Aggressive calls of the Moluccan megapode (*Eulipoa wallacei*) - JunoBioacoustics Bioacoustic Consultancy, Memo 201702: 1-6
- Verboom, W.C. & Heij, C.J. 2017 - Bird vocalizations: male-female duet of the Dusky scrubfowl (*Megapodius freycineti*) - JunoBioacoustics Bioacoustic Consultancy, Memo 201714: 1-9
- Verboom, W.C. & Heij, C.J. 2017 - Bird vocalizations: Pied imperial pigeon (*Ducula bicolor malanura*) - JunoBioacoustics Bioacoustic Consultancy, Memo 201712: 1-8
- Verboom, W.C. & Heij, C.J. 2017 - Bird vocalizations: the common Paradise kingfisher (*Tanysiptera galatea* ssp. *nais*) - JunoBioacoustics Bioacoustic Consultancy, Memo 201713: 1-8
- Verboom, W.C., Saiya, H.G. & Heij, C.J. 2017 - A specific call of the Moluccan megapode (*Eulipoa wallacei*) - JunoBioacoustics Bioacoustic Consultancy, Memo 201705: 1-6
- Vink, J., Vollaard, P. & De Zwarte, N. 2017 - Stadsnatuur maken/Making urban nature - nai010 uitgevers, Rotterdam, ISBN 978-94-6208-317-2 (pp 320) *
- Weijman, A., De Zwarte, N. & Reumer, J. 2017 - Stadsnatuur en natuurinclusief plaagdierbeheer - *Dierplagen informatie* 20(4): 20-21
- Zazula, G., Hall, E., Hewitson, S., Vanderbyl, G., Langeveld, B., Magenheimer, E. & Mol, D. 2017 - Giving Yukon mammoths a face: analysis of the proboscidean remains from the Yukon Palaeontology Program. VII International Conference of Mammoths and Their Relatives, 17-23 September, 2017, abstracts book - National Museum of Natural Science, Taichung, Taiwan *

PROJECTEN Bureau Stadsnatuur

In 2017 voerde Bureau Stadsnatuur 171 projecten uit voor opdrachtgevers die resulteerden in 28 bSR-rapporten en 90 bSR-notities. De volgende greep daaruit geeft de veelzijdigheid van specialisaties en brede inzetbaarheid weer:

Andeweg, R.W.G. 2017. Omvorming grasvegetatie vanuit de beheeraanpak Gemeente Rotterdam 2016. bSR-rapport 314. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam

Bakker, G. 2017. Inventarisatie sprinkhanen & grondgebonden zoogdieren Buytenpark 2016-17. bSR-rapport 330. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam

Bakker, G. 2017. Overzichtsrapport natuurdata Westerpark Zoetermeer. bSR-rapport 319. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam

Moerland, W. 2017. Ecologisch netwerk Leiden. bSR-rapport 327. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam

Buijs, R.J., G. Bakker, N. de Zwarte, & S.J.M.P. Halters, 2017. Managementplan beschermde soorten Haven- en industrieterrein Moerdijk. projectnummer 151205, Buijs Eco Consult BV & rapportnr. 288 Bureau Stadsnatuur, Rotterdam

- Grutters, M.A.J. & G. Bakker 2017. Werkprotocollen leidingtrace Joulz Theemsweg - Europoort. bSR-notitie 1576. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Zwarte, N. de & G. Bakker 2017. Omgang met natuurwaarden in relatie tot LED vervangingsproject. bSR-notitie 1613. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Godijn, N. 2017. Quick scan Landtong Rozenburg. bSR-notitie 1625. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Grutters, M.A.J. & R.W.G. Andeweg 2017. Meetnet haven monitoring ecologische waarden 2016. bSR-rapport 309. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Godijn, N., G. Bakker & W. Moerland 2017. Toekomstperspectief weidevogels in Oostvlietpolder Leiden. bSR-notitie 1638b. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Godijn, N. 2017. Quick scan bomen stadswal Brielle. bSR-notitie 1657. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Bakker, G. 2017. Evaluatie werkzaamheden Oudeland van Strijen voor WSHD. bSR-notitie 1568. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Boer, R.A. de & R.W.G. Andeweg. 2017. Beheerplan parkbos Louterbloemen 2017-2022. bSR-rapport 330. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Boer, R. de 2017. Ecologisch onderzoek Griffioen te Wassenaar. bSR-notitie 1677. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Bakker, G. 2017. Verspreidingsonderzoek grondgebonden zoogdieren Zoetermeer. bSR-rapport 318. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Bakker, G. 2017. Broedvogelcheck Park Oost Alphen aan den Rijn. bSR-notitie 1589. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Baerdemaeker, A. de 2017. Vogel- en vleermuisonderzoek De Punt Rotterdam. bSR-notitie 1630. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Baerdemaeker, A. de 2017. Quick Scan Zuidrand Schipluiden. bSR-notitie 1571. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Moerland, W. 2017. Wnb-onderzoek Kaasmarkt Leiden. bSR-notitie 1567. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.
- Moerland, W. 2017. Activiteitenplan Gewone en Ruige dwergvleermuis in plangebied Hoflaan Leiden – ten behoeve van toetsing aan de Wet natuurbescherming. bSR-rapport 321. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam